

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Faculty of Letters

**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE
EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ**

Contemporary Turkish Dialects And
Literatures

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES

ISSN/2822-4795

Kasım/November 2022

Cilt/Volume 1

Sayı/Issue 2

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES (CTDAL)

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ
VE EDEBİYATLARI**

ISSN: 2822-4795

Yıl / Year: Kasım / November 2022

Cilt / Volume: 1

Sayı / Issue: 2

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctdal>

ATATURK UNIVERSITY
COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND
LITERATURES
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND
LITERATURES

■Yıl / Year Kasım / November 2022 ■Cilt/ Volume 1 ■Sayı 2 /Issue 2

Yayımlayan / Published

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Dilaver Düzgün

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Secretary

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel

Editör/ Editor

Dr. Reyhan Karkınlı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Yabancı Dil Editörü/ Editor of Foreign Language

Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Kazak Türkçesi)
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Azerbaycan Türkçesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Kırgız Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırın (Özbek Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Türkmen Türkçesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Başkan) (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Dr. Recai Kızıltunç (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırın (Atatürk Üniversitesi)

Yabancı Dil Danışma Kurulu

Foreign Language Advisory Board

Doç. Dr. Kubilay Geçikli (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz Aras (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hadi Bak (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (Atatürk Üniversitesi)

Teknik Redaksiyon/ Technical Reduction

Arş. Gör. Fatih Ekici
Arş. Gör. Sümeyye Betül Akbulut Tayhan

Halkla İlişkiler/ Public Relations

Dr. Esra Yavuz
Arş. Gör. Elif Koç

Kapak Tasarım / Cover Design

Atatürk Üniversitesi Marka Yönetim Birimi

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
25240 ERZURUM
Telephone: 0 442 231 8166
e-posta: turklehceleri@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi *Comparative Turkish Dialect and Literatures* dergisi bilimsel hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanır. Yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumlulukları yazarlara aittir.

Atatürk University *Comparative Turkish Dialect and Literatures* journal is a scientific peer-reviewed journal. It is published in May and November. Scientific and legal responsibilities of the published articles belong to the authors.

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü olarak *Comparative Turkish Dialects and Literatures* adlı dergimizin ikinci sayısıyla karşınızdayız. Dergimizin bu sayısında, alanında uzman hakemler tarafından incelenmiş, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlarının birçok alanına katkı sunabilecek 4 araştırma, 1 çeviri ve 1 kitap inceleme yazısı olmak üzere 6 çalışma yer almaktadır.

Hedefimiz dergimizi, yayın kurulunu ve danışma kurulunu yurt içi ve yurt dışı bilim insanlarıyla zenginleştirerek uluslararası hakemli bir dergi niteliğine kavuşturmadır. Bu süreçte önemli desteklerini gördüğümüz Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yöneticilerine, yazar ve hakem olarak katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarına, dergimizin yayım sürecinde gayret gösteren meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV

(Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY

(Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV

(Dövmammet Azadı AdındakiTürkmen

Milli Dünya Dilleri Enstitüsü / Türkmenistan)

Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDINOVA

(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü / Özbekistan)

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Esmira FUAD

(Azerbaycan M. B. A. Nizami Gencevi

Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan)

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülhan ATNUR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA

(Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV

(Yusuı Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan)

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA

(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek

Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Selahittin TOLKIN

(Anadolu Üniversitesi /Türkiye)

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Xayrillo XOMIDOV

(Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi / Özbekistan)

Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV

(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek Dili ve

Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdullah ARSLAN
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV
(Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV
(Dövlətmammet Azadı Adındaki Türkmən Milli Dünya Dilləri Enstitüsü / Türkmənistan)
- Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDİNOVA
(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü)
- Prof. Dr. Dilora NABIYEVA
(Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Erdoğan UYGUR
(Ankara Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Esmira FUAD
(Azerbaycan M. B. A. Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA
(Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN
(Ordu Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV
(Yusuf Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan)
- Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY
(Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Veli Savaş YELOK
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA
(Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
(Erzurum Teknik Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Süleyman Kağan YALÇIN
(Fırat Üniversitesi / Türkiye)
- Kuanyshbek MALIKOV
(L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan)
- Doç. Dr. Dilfuza NURMANOVA
(Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV
(Karabük Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Murad HALMET
(Kastamonu Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV
(Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Dilara NABIYEVA (Andican Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir ERKAL (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilfuza NURMANOVA (Andican Devlet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan GİRAY (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murad HALMET (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV (Karabük Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Kırgızistan'da Yapılan Dede Korkut Çalışmaları

Dede Korkut Researches in Kyrgyzstan(1-15)

Sedat ADIGÜZEL / Akmaral ŞEYŞENBEKOVA

She'riy Matnlarda Terminlarning Epitet Sifatida Qo'llanilishi

The use of Terms as Epiths in Poetical Texts(17-24)

Dilnoza JAMOLIDDINOVA

Badiiy Matnda Uchraydigan G'ayriodatiy Birikmalarning Lingvo-Poetik Xususiyatlari

Lingvopoetics of Illegal Combinations Found in Literary Texts Properties(25-31)

Munira AKBAROVA

Leksik Okkazionalizmlar va Uning Yondosh Hodisalarga Munosabati

Lexical Occasionalisms and Its Relation to Similar Events(33-43)

Odina TUXTASINOVA

ÇEVİRİ / TRANSLATION

Kaynak Eserin Üslubunun Çeviri Esere Yansıtılması Sorunu / Hayrulla HAMIDOV

The Problem of Reflecting the Style of the Source Work into the Translation Work(45-52)

Hüseyin BAYDEMİR

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Kırgız Türkçesi El Kitabı

Kyrgyz Turkish Handbook(53-55)

Reyhan KARKINLI

Dergi Yayın İlkeleri(57-62)

Policies and Guidelines(63-69)

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 2, Kasım / November 2022, 1-15

Atıf/Citation: Adıgüzel, S., Şeyşenbekova, A. (2022). Kırgızistan'da Yapılan Dede Korkut Çalışmaları. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 1-15.

KIRGIZİSTAN'DA YAPILAN DEDE KORKUT ÇALIŞMALARI

Dede Korkut Researches in Kyrgyzstan

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 28.09.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Sedat ADIGÜZEL*

Akmaral ŞEYŞENBEKOVA**

Özet

Kâdim Türkler hem sözlü hem de yazılı kültürü ile tüm dünyaya nam salmıştır. Türklerin ortak mirası olan Kitab-ı Dede Korkut, Türklüğün bir ansiklopedisidir. Eser hakkında ilk bilgilere İlhanlı veziri Reşidüddin'in Camii't-Tevarih'inde rastlamaktayız. Destan, Türklerin yaşam tarzı, örf ve adetleri, dili, diniyle ilgili zengin kaynakları içerir. Türk dünyasında Orhun Yazıtları, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü'l-Hakayık ve Codex Cumanicus gibi tarihimizi, dilimizi, örf-adetlerimizi ve inancımızı içeren ortak eserlerimiz vardır. Dede Korkut destansı hikâyeleri de Türklüğü konu alan eşsiz ortak mirasımızdır.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Prof. Dr. Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, sadiguzel@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3509-0240>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilimdalı; M.S. Ataturk University Institute of Turkic Studies, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature *Department*, akmaralseysenbekova@gmail.com, M.S. Student, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1057>.

Dede Korkut ve hikâyeleri diğer Türk destanlarına göre daha geniş bir alana yayılmış, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasında özünü muhafaza ederek yaşatılmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından 2018 yılında UNESCO'ya sunulan Dede Korkut veya Korkut Ata dosyası UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsil Listesine kaydedilmiştir.

Dede Korkut'la ilgili ilk çalışmalar iki yüz sene önce başlamış olsa da günümüzde hala araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bilim insanları tarafından yeni nüshaları ve hikâyeleri keşfedilmektedir. Çalışmamızda Dede Korkut'un nüshaları, Türk dünyasındaki varyantları ve Kırgızistan'da yapılan Dede Korkut çalışmaları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut destansı hikâyeleri, Türk Dünyası, Kırgız Türkleri, Kırgızistan.

Abstract

Ancient Turks became famous all over the world with their oral and written culture. Kitab-ı Dede Korkut, which is the common heritage of the Turks, is an encyclopedia of Turkishness. We come across the first information about the work in Camiü't-Tevarih of the Ilkhanid vizier Reşidüddin. The epic contains rich resources about the life style, customs, language and religion of the Turks. In the Turkish world, we have common works that include our history, language, customs and beliefs such as Orkhon Inscriptions, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü'l-Hakayık and Codex Cumanicus. The epic stories of Dede Korkut are also our unique common heritage, which is about Turkishness.

Dede Korkut and his stories spread over a wider area than other Turkish epics and were kept alive among Kazakhs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmens, Turkey and Azerbaijan Turks. The Dede Korkut or Korkut Ata file, which was submitted to UNESCO by Turkey, Azerbaijan and Kazakhstan in 2018, has been registered in the UNESCO Intangible Cultural Heritage Representation List of Humanity.

Although the first studies on Dede Korkut started two hundred years ago, it still attracts the attention of researchers today. New copies and stories are being discovered by scientists. In our study, copies of Dede Korkut, its variants in the Turkish world and Dede Korkut studies in Kyrgyzstan are discussed.

Key words: Dede Korkut epic stories, Turkish World, Kyrgyz Turks, Kyrgyzstan

Giriş

Kâdim Türkler hem sözlü hem de yazılı kültürü ile tüm dünyaya nam salmıştır. Türklerin ortak mirası olan Kitab-ı Dede Korkut, Türklüğün bir ansiklopedisidir. Eser hakkında ilk bilgilere İlhanlı veziri Reşidüddin’in Camiü’t-Tevarih’inde rastlamaktayız. Destan, Türklerin yaşam tarzı, örf ve adetleri, dili, diniyle ilgili zengin kaynakları içerir. Türk edebiyatı tarihinin en büyük âlimi Prof. Dr. Fuat Köprülü, Dede Korkut’un önemini şöyle izah etmiştir: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.” (Urhan, 2019). Kitab-ı Dede Korkut’un, Türklerin köklü geçmişi, yol gösteren geleceği olduğu şüphesizdir. Muharrem Ergin, Dede Korkut’u destansı hikâyeler olarak adlandırmasını şöyle açıklamıştır: “Yazarının bilinmemesi; Türk milletinin hayatını yansıtmaması, Türk kültürünün zenginliklerini sunması; coşkulu bir kahramanlık destanı olması; doğayla mücadelenin anlatılması; Oğuz Türklerinin önce Orta Asya’daki ilk yurtlarında, sonra batıda, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde yaşadıkları tarihi yansıması bakımından “millî bir destan” özelliğini gösterir. Bu destanları hikâyeye olarak adlandırmamızın sebebi ise eserin bir geçiş dönemi ürünü olmasıdır.” (Efe, 2019). Hikâyelerde inanç sistemi, namus kavramı, toplumsal yaşayış düzeni, aile yapısı, kahramanlık anlayışı gibi günlük yaşamla doğrudan bağlantılı unsurlar çok geniş bir şekilde işlenmiştir (Adıgüzel, 2013:39).

Kitab-ı Dede Korkut’un teşekkül ve yazıya geçirilme dönemleri arasında farklılıklar vardır. Destanın teşekkül tarihi ile ilişkili olan coğrafya “Tarihi Oğuz Eli¹” ile örtüşmektedir (Bulduk, 2019). Bazı tarihi kaynaklarda Dede Korkut, VII-X yüzyıllarda Oğuzların Sır-Deryadan Hazar’a dek yönettiği Kañlı-Kıpçak devrinde yaşamıştır (Margulan, 2000). V. V. Barthold’e göre destan, en geç XV. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Yazıya geçiren kişi ile anlatıcı aynı kişi değildir. Eser hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası unsurları barındırmaktadır. Destandaki olaylar ise günümüz Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Azerbaycan coğrafyalarında geçmektedir.

Toplamda 13 hikâyesi olduğu bilinen Kitab-ı Dede Korkut’un 3 nüshası bulunmaktadır. “Denkwürdigkeiten” adlı eserin ikinci cildinin 399 ile 457. sayfaları arasında, Dresden Kraliyet Kitaplığında bulunan el yazma 1815 yılında Alman bilim adamı Heinrich von Diez tarafından tespit edilmiştir. Bu nüshada önsöz ile 12 hikâyeye, 5 sayfalık bir giriş vardır. Destanın “Basat’ın Tepegözü Öldürmesi” bölümünü Almancaya çevirerek Odyseia’da da bilinen tek gözlü devle karşılaşmıştır.

¹ «Tarihi Oğuz Eli» F. Sümer’e göre XI. yüzyıllarda Karaçuk dağlarında yaşayan Oğuzların yurdudur.

Diez'den sonra Teodor Nöldeke eseri Almancaya çevirmeye çalışmıştır. Fakat dilin zorluğundan dolayı sonuna kadar tamamlayamadan 1891 yılında destanla ilgili kaynakları öğrencisi V. V. Barthold'e vermiştir. Barthold destanın dört bölümünü Rusçaya çevirmiş ve Korkut efsanesinin Türkmenler arasındaki yaşayan izleri ile ilgili notlar yayınlamış, 1908 yılında ise Derbend'de Korkut'un mezarını aramış, fakat bulamamıştır (Rossi, 2021). Çeviri Barthold'un ölümünden sonra yani 1950 yılında düzeltmeler yapılarak Bakü'de, 1962 yılında "Kniga Moyego Deda Korkuta" adıyla Moskova'da yayımlanmıştır.

Vatikan nüshası, Papalık Kütüphanesinde bulunmaktadır. İtalyan Ettore Rossi tarafından 1950 yılında bulunmuştur, 1952 yılında her iki nüshanın okunuş farklılıklarını kullanarak on iki hikâyenin İtalyanca çevirisini vermiştir. Vatikan nüshası "Kazan Bey ve Diğerleri Hakkında Oğuz-ñame Hikâyesi" başlığını taşımaktadır (Jirmunskiy, 1962). Dresden nüshasından farklı olarak bu nüshada 4, 5, 6, 8, 9 ve 10. hikâyeler (Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han, Hikâyet-i Bamsı Beryik Boz atlu, Hikâyet Salur Kazanun evi yağmalandığıdır, Hikâyet-i Kazan Begün oğlu Uruz Han dutsak olduğu, Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Beg, Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz aşi olup Beryek vefatı) bulunmamaktadır (Ergin, 2018).

2019 yılında Bayburt Üniversitesinde düzenlenen "Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu"nda Metin Ekici tarafından Dede Korkut'un üçüncü veya Türkistan nüshası Türklük bilimi camiasına ilk kez tanıtılmıştır. Eseri İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan yazma koleksiyoneri Veli Muhammet Hoca, Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar'ın soyundan gelen, ismini açıklamak istemeyen bir şahıstan satın almıştır (Köseoğlu, 2019). Ahmet Bican Ercilasun'a göre yeni bulunan metnin XIV-XVI. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. 27 Nisan 2019 tarihli Karar gazetesinde konu, "Dede Korkut'un 3. nüshası bulundu, kayıp 13. destan da ortaya çıktı" başlığıyla verilmiştir. Gazeteye konuşan Metin Ekici bulunan nüshayla ilgili şunları söylemiştir: "Tanıştığımız dostlarımız Dede Korkut nüshalarının ellerinde olduğunu söylediler (Kazakistan'ın Mangışlak bölgesinde). 61 sayfalık bir dosya olarak bana verdiler. Bu dosyanın içerisinde 13. Dede Korkut anlatması olarak adlandırdığımız "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" de var. Üçüncü nüshanın dili günümüz Türkiye Türkçesine yakındır. Fakat Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerini de taşımaktadır (Efe, 2019).

Türk Dünyasında Dede Korkut Hikâyesi

Dede Korkut ve hikâyeleri diğer Türk destanlarına göre daha geniş bir alana yayılmış, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasında özünü muhafaza ederek yaşatılmıştır (Bulduk, 2019: 6-8). Türkiye,

Azerbaycan ve Kazakistan tarafından 2018 yılında UNESCO’ya sunulan Dede Korkut veya Korkut Ata dosyası UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsil Listesine kaydedilmiştir.

Kazak Türklerindeki Dede Korkut’la ilgili anlatılar Oğuzların IX-X. yüzyılda yerleştikleri ve çoğaldıkları Sır-Derya bölgesinden yayılmaya başlamıştır. Tarihi kaynaklara göre Dede Korkut sadece bir efsane değildir. Dede Korkut Sır-Derya’da doğup büyüyen bir tarihi şahsiyettir. V. V. Barthold “Orta Asya” adlı kitabında: “Korkut, Oğuz kaviminin ünlü âlimi, filozofu, ozanı ve büyücüsüdür.” demektedir (Margulan, 2000). Ç. Velihanov Dede Korkut efsanelerinden yola çıkarak Korkut’un ölümden kaçarak Sır-Derya’ya yerleştiği fikrini belirtir. Dede Korkut üzerinde uzun yıllar araştırmalar yapmış olan A. Margulan aşağıdaki gibi fikir ileri sürmektedir: “Dede Korkut tarihi devirlerde Sır-Derya bölgesinde yaşamış Oğuz-Kıpçak kabilelerinin arasından çıkan bilge ihtiyar, akıllı, hayır dua veren, büyük ozan ve geleceği bilen ermiş kişidir. Onun hakkında Asya’daki Türk boylarının birçoğunda çok şeyler anlatılır. Ancak, Kazak Türkleri eski Oğuz-Kıpçak kabilelerinin tarihi coğrafyasını miras olarak devraldığı ve onların her zaman ahfadı olduğundan Dede Korkut hakkında söylenen tarihi şiirler, hikâye ve efsaneler, şarkı ve ezgiler Kazaklar ve Türkmenler arasında daha çoktur” (Kelimbetov, 2010: 135). Kazak bakışları herhangi bir şiir veya ezgilerine başlamadan önce, ilk olarak Dede Korkut’un ismini söylemeyi gelenek haline getirmişlerdir:

Jıravın büyük piri Dede Korkut,

Duasını tüm baksıların aldığı büyük dede.

Hayretler içinde kalırmış tüm halk,

Kopuz ile Dede Korkut ezgi çaldığında

Dede Korkut’un Türkiye’deki ilk neşri ise bulunuşundan yüz yıl sonra Kilisli Muallim Rifat tarafından 1916 yılında Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Orhan Şaik Gökyay 1938’de kitabı ilk Lâtin harfleriyle baskısını gerçekleştirmiştir. Türkiye’de Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Ahmet Bican Ercilasun, Semih Tezcan, Saadedtin Özçelik, Selahattin Bekki gibi bilim adamları çok sayıda makale yazmışlardır. Özellikle 1958 yılında Muharrem Ergin, Dede Korkut’un 12 hikâye ile sınırlı olmadığını ve yeni hikâyelerin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Efe, 2019).

Azerbaycan’daki Dede Korkut üzerine ilk bilimsel çalışmalar 1930’lu yıllarda başlamıştır. Dede Korkut Hikâyeleri’nin tam metni 1938 yılında Hamit Araslı tarafından Azerbaycan Türkçesi ile neşredilmiştir. Eserin dil özellikleri üzerine ilk bilimsel çalışmalar yapan Ezel Demirçizade’dir (Adıgüzel, 2013: 41). Fakat Stalin

rejiminin Dede Korkut Kitabı'na yönelik bakış açısının olumsuz olması sebebiyle çalışmalar bu devirde durdurulmuştur. Bir dönem Azerbaycan'da yapılan çalışmalarda Dede Korkut'ta sosyalizmin izleri aranmış ve hikâyeler üzerinde incelemelere bu doğrultuda izin verilmiştir (Elçin, 1999: 19).

Türkmenistan'da Dede Korkut Kitabı'nın yazılı şekilleri üzerine yapılan yayınlar 1940'lı yıllarda başlar. Gürgenli Ahundov, Sovyet Edebiyatı dergisinde "Gorkut Atanın Kitabı" adlı erken dönem makalelerinden birisini 1940 yılında yayımlamıştır (Garrıyev 1947: 16). Türkmenler arasındaki Dede Korkut ile ilgili ilk çalışmalardan birini de Rus bilim adamı Samoyloviç yapmıştır. Samoyloviç'in "Legenda o Korkude i Kör-oglu (Korkut ve Köroğlu Efsanesi)" başlıklı yazısı bu anlamda Dede Korkut ile Türkmenler arasında ilişki kuran ilk yazılardan biridir (Şahin, 2016). A. N. Samoyloviç'e göre Dede Korkut Türkmenlerin Kayı boyuna² mensup bir hoca olarak sekizinci asırda yaşamış ve Kayı boyunun tesis ettiği üç devlete danışmanlık yapmıştır. Bunun dışında Dede Korkut Türkmen edebiyatının ilk temsilcisi olarak gösterilir.

Kırgız Türklerinde Dede Korkut

Kırgız Türkleri, Dede Korkut destansı hikâyesiyle 3 kaynak aracılığıyla tanışmışlardır:

1. Şecere, efsane ve hikâye gibi halk ürünleri
2. Tarihi kaynaklar
3. Günümüze ulaşmış olan yazılı belgeler

Kırgız atasözlerinde Dede Korkut Kormuş, Kırmış şeklinde geçmektedir. Jirmunskiy'e ait kaynaklarda Korkut'un babasının ismi Karmış veya Kırmış adını taşımaktadır, annesi de bir masal kahramanı dev kızıdır. Reşideddin'de ve Ebulgazi'de Korkut'un babasının adı Kara-Hoca olarak bilinmektedir (Kononov, 1958).

XIX. yüzyılda yaşayan zamane şairlerinden biri Arstanbek "Kereez" (Vasiyet) adlı manzum eserinde kendi hayatını, başarılarını anlatır. Aynı zamanda kim olursa olsun ecelden kurtulamayacağını ve kimsenin ecele müdahale edemeyeceğini de söyler. Arstanbek ölümün gerçek olduğunu anlatırken bilgeleri, tarihi kahramanları örnek verir ve Dede Korkut'un bile ecelden kaçamadığını söyler:

² Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuzların 24 boyundan biridir.

*“Korkut ata daanıřman
Kutulam dep ölümdön
Sırdın boyun sıdırgan
Kırdın başın kıdırgan
Andan da aıla bolbogon
Akırı acal somdogon.”* (Kebekova, 1994).
*(Dede Korkut bilge,
Kurtulacađım diye ölümden.
Dünyayı gezmiřtir,
Seyhundan geçmiřtir,
Tepelere çıkmıştır,
Yine de çaresiz
Sonunda ecel görmüřtür).*

Aynı efsane Azerbaycan yazarı Anar Rızayev'in “Dede Korkut” adlı eserinde anlatılmaktadır:

*“Çemenlikde biter otlar, yaşayırken bitmez oldu,
Bulaqlardan axan sular, çağlayarken axmaz oldu,
Qanad çalib uçan quřlar birden-bire uçmaz oldu,
Bulaqlar da yalın qaldı, çiçekler de açmaz oldu,
Dede Qorkud hayana baxdı ölüm gördü, ecel gördü”* (Anar, 1999).

Korkut'un ölümden kaçma efsanesi özellikle Kazak Türklerinde yaygındır ve çeşitli varyantlarda anlatılır. 1867 yılında V. Velyaminov-Zernov tarafından derlenmiş olan Korkut'un ölümüne dair efsaneye göre “Horhut dünyanın bir bölgesinde yaşarmış ve bir gece rüyasında birkaç kişinin mezar kazdıklarını görmüş. ‘Bunu kimin için kazıyorsunuz?’ diye sormuş. İşçiler de ‘Evliya Horhut için!’ demişler. Telařlanan Horhut korkutucu ölümden kaçmak için dünyanın bir diğer ucuna göçmüş. Orada da aynı rüyayı görmüş. Sabah olunca tekrar yola koyulmuş. Evliya böylece bu görmenin etkisiyle dünyanın dört bir bucağını dolaşmış. Umutsuzca nereye gideceğini bilemeden dünyanın merkezine yerleşmeye karar vermiş. Düşünüldüğü gibi

olmuş. Dünyanın merkezi Sır-Derya Nehri'nin kıyısı, özellikle de Horhut'un bedeninin şimdi bulunduğu yer olmuştur. Sır-Derya boyunda bu evliyanın göç hareketi bitmemiştir. Dünyanın merkezinde yine rüya görmüş. Evliya bu defa kaderini kurnazlıkla alt etmeyi planlamış. Yeryüzünde kendisi için kurtuluş olmadığını düşündüğü için suda yaşamaya hazırlanmış; Sır-Derya üzerine kilimini yaymış ve üstüne yerleşmiş. Orada dombra çalarak 100 yıl yaşamış, sonra ölmüş. Dindar Müslümanlar onun bedenini alıp gömmüşler." 1897 yılında İ. Anıçkov'un derlediği efsaneye göre Korkut "Jilmaya³"ya binmiş ve ölümden korkarak 100 yıl Tanrı'dan kaçmış, ölümün onu yakaladığı yere henüz gelmemiş. Tanrı onu evliya yapmıştır." (Jirmunskiy, 1962).

Dede Korkut'un destanının dil ve coğrafi bakımından Oğuz Türklerine ait olduğu tartışmasızdır. Fakat destan Kırgız Türklerinin de sözlü geleneğinin bir parçasıdır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Kırgız destanlarıyla ortak motifler bulunmaktadır:

a) Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek'in Kazan'ın duasından sonra doğması ve Banu Çiçek ile beşik kertme oluşu Manas destanında Semetey'in doğuşu ve Ayçürök ile beşik kertme oluşu birbirine çok benzemektedir. Semetey de Koşoy'un hayır duasıyla doğmuştur.

b) Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâye Kırgız Türklerindeki Er Töştük destanına çok benzemektedir. İki destanda da olağanüstü varlıklar yer almaktadır.

c) Baba oğul arasındaki çatışma. Manas destanında Yakub'un oğlu Manasla olan anlaşmazlıkları yer almaktadır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Dirse Han'ın 40 yiğidi, oğlanı babasına kötülerler. Babası oğlunu avda öldürmeye teşebbüs eder.

d) Kahramanın uykuya dalmasından istifade ederek düşmanların saldırısı motifi Manas destanında bulunmaktadır. Kırgız hanı Koşoy ile Çinli Coloy pehlivanının mücadelesi günler sürer. Yorgunluktan dolayı Koşoy uyuya kalır, bunu gören Coloy uykudaki Kırgız pehlivanını öldürmeye çalışır. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Trabzon Tekürü Salur Kazan'a şahin gönderir. Kazan Han, bu şahinle ava çıkar, şahin Toman Kalesi'ne yönelince Kazan Han da peşine düşer. Dağlar, tepeler aşar ve sonunda uykusu gelir, ileride bir kale görür ve yanındaki yiğitlerle orada 7 gün uyuyarak dinlenir. Kazan Han ve yanındaki yiğitlerin uyuduğunu öğrenen düşmanlar

³ Rüzgâr kadar hızlı efsanevi deve

hemen bu kaleye saldırırlar ve yirmi beş yiğit şehit olur. Kazan Han'ı esir alıp Toman Kalesi'nde bir kuyuya atarlar.

e) Boylar arasındaki çatışmalar motifi Manas destanının Semetey bölümünde sık sık karşımıza çıkar. Semetey bölümünün ana konusu iç düşmanlarla mücadeledir. Destanda asıl düşmanların halkın içinden çıkması ve bunun devlet için daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır. Semetey bölümünde boylar arası çatışmayı özetleyen: "Özöktön çıkkan ört, Özdön çıkkan cat caman" yani düşmanın yakınımızdan çıkması daha kötüdür deyimi günümüze kadar önemini kaybetmemiştir. Dede Korkut destansı hikayelerinin son bölümünde Kazan üç yılda bir Dış Oğuz'la İç Oğuz beylerini toplardı. Salur Kazan evini yağmalamalarına izin verirdi. Salur Kazan'ın evindeki son yağmalama sırasında Dış Oğuz Beyleri orada değildi. Bu olaydan sonra Dış Oğuz Beyleri Kazan'a küserler. Kazan, Dış Oğuz'a Kılbaş isimli adamını yollar ve düşman mı dost mu olduklarını görmek ister. Kılbaş Dış Oğuz Beylerinden Aruz'un evine gidip Salur Kazan'ın darda kaldığını, kendilerinden yardım istediğini söyler. Aruz kabul etmez.

f) Kahramanların daha çocukken olağanüstü yetenekleriyle belli olması, ad verme geleneği motifi. Çıyırdı'nın on beş gün süren doğum sancılarında sonra dokuz yaşındaki bir çocuk büyüklüğünde, yüzünden kahır damlayan, kanlı canlı bir bebek doğar. Bu Manas'ın ileride halkını, vatanını koruyan bir kahraman olacağını habercisiydi. Dede Korkut'ta Bayındır Han senede bir kez Oğuz beylerini ziyafet vermek için misafir eder. Hiç çocuğu olmayan kara otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu olan ise ak otağa oturacaktır. Dirse Han'ın çocuğu yoktur ve kırk yiğidiyle kara otağa oturur. Ziyafet bittikten sonra Dirse Han olanları eşine anlatır. Eşi ona çocuğunun olabilmesi için akıl verir ve bu şartları uyguladıktan sonra hamile kalır. Yine bir gün Bayındır Han'ın düzenlediği ziyafette Dirse Han'ın oğlu koskoca boğayı durdurarak olağanüstü gücünü gösterir. Bu olaydan sonra Dede Korkut genç kahramana Boğaç ismini verir.

g) Olağanüstü kahramanların yer alması, örneğin tek gözlü devler, periler. Manas destanında Kökötöy hanın oğlu Bokmurun bir periden doğmuştur. Dede Korkut destansı hikâyelerinde Bayındır Han yiğitleriyle av avlarken bir kütle bulur. Kütle kırılıp içinden tek gözlü bir canlı çıkar ve ona Tepegöz adını verirler. Tepegöz daha çocukken dadılarını, büyüdükten sonra yakaladığı her insanı yemeye başlar. Oğuzları bu felaketten kurtarmak için Basat Tepegözle savaşır ve öldürür.

h) Kahramanların tek başına düşmanlara karşı mücadeleleri, savaş sonrası büyük ziyafet vermeleri gibi motifler hem Dede Korkut destanında hem de Kırgız destanlarında karşımıza çıkmaktadır (Akmataliyev, 2012).

Kırgızistan'da Yapılan Dede Korkut Çalışmaları

1976 yılında yayımlanan Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde Dede Korkut destanı ile ilgili ilk defa şu şekilde bilgi verilmiştir: Dede Korkut, Oğuz yiğitlerinin seferlerini, dinsizlere karşı savaşlarını ve elde ettikleri Kafkas topraklarındaki hâkimiyetlerini anlatan destandır. Özellikle bu kitapta Dede Korkut'la ilgili Rus dilinde 314, Türkiye, Azerbaycan Türkçesinde ve doğu dillerinde 462 çalışma yapıldığı belirtilmiştir (Akmataliyev, 2012).

İşenaalı Arabaev adındaki Kırgız üniversitesinde çalışan Prof. Dr. İbrahim Abduvaliev 2004 yılında, aynı üniversitede çalışan Tamara Abılkasımova, Gülnara Satimkulova ile birlikte Dede Korkut destanını, 1988 yılında Bakü'de yayımlanan nüshadan Kırgız Türkçesine aktarmışlardır. Eseri Azerbaycan Türkçesinden Kırgız Türkçesine aktarırken V. V. Radlov'un ve Kaşgarlı Mahmut'un sözlüklerinden yararlanmışlardır. Kitapta Kazak bilim adamı Kelimbetov'un sıralamasına göre hikâyeler şu şekilde yerleştirilmiştir: 8, 1, 3, 4, 11, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 12 (Kelimbetov, 1986).

Muharrem Ergin'in kitabındaki hikâyelerin sıralaması:	Nemat Kelimbetov'un "Kazak Edebiyatının Başlangıç Devri" adlı kitabındaki hikâyelerin sıralaması:
1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han	1. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi
2. Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması	2. Dirse Han Oğlu Boğaç Han
3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek	3. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek
4. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması	4. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul	5. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması
6. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı	6. Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması
7. Kazılık Koca Oğlu Yegenek	7. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul
8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi	8. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı
9. Begin Oğlu Emren	9. Kazılık Koca Oğlu Yegenek
10. Uşun Koca Oğlu Segrek	10. Begin Oğlu Emren
11. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması	11. Uşun Koca Oğlu Segrek
12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü	12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü

Kelimbetov hikâyeleri mantıksal bir sisteme göre düzenlediğini şöyle izah eder: "Muhtemelen Korkut Ata Kitabındaki hikâyelerin her biri ayrı ayrı destanlar

şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu hikâyelerin daha sonra derlenip sistemleştirildiği görülmektedir. Çünkü kitapta yer alan hikâyeler birbiriyle uyumsuz olabiliyor. Örneğin, Kazan kahramanın hikâyesi 2, 4 ve 11 bölümlerde yer almaktadır. İkinci hikâyede Kazan'ın oğlu Uruz yetişkin, güçlü, babasıyla birlikte ava çıkabilen yiğittir. Dördüncü hikâyede ise Uruz henüz hiç savaşmamış, eli kılıç tutmamış bir gençtir. On birinci hikâyede ise Uruz hala bir çocuk olarak anlatılır. Bunun gibi uyumsuzluklar diğer hikâyelerde de görülür. Örneğin sekizinci hikâyede Tepegöz'ün elinden can veren kahramanlar on birinci hikâyede yer alıyorlar.” (Kelimbetov, 1986, s. 140-141).

Kırgız edebiyatçısı Cenalı Şeriev'in “Eski ve Orta Çağdaki Türk Edebiyatı” kitabında ilk defa Dede Korkut destanından bahsedilmiştir. Profesör Şeriev'e göre de Dede Korkut'taki 12 hikâye farklı zaman diliminde ortaya çıkmıştır ve zaman geçince birleşerek bir eser haline gelmiştir. Kitap, Kırgızistan Millî Eğitim Bakanlığı ve Soros Fondu'nun destekleriyle 1996 yılında basılmıştır.

2007 yılında A. Eşiev'in “Orta Çağ Türk Edebiyatındaki Pedagojik Düşünceler” adlı kitabı eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler için hazırlanmıştır. Kitapta Türk Dünyasındaki tüm ortak eserlerin önemi üzerinde durulmuş ve aynı zamanda atalarımızın nesilden nesle aktarılan çocukları eğitime, ahlak, aile bağları gibi düşünceleri çağdaş pedagojik konulara örnek olarak verilmiştir.

Modern Kırgız Edebiyatında Dede Korkut

Modern Kırgız romancılığının ilk temsilcisi Aalı Tokombayev 1935 yılında yazdığı “Kanlı Yıllar” romanının Kuu Baş bölümünde Dede Korkut'un ölümden kaçmasından bahsetmektedir. Romanda 1916 yılında Kırgızistan'ın kuzeyinde gerçekleşen isyan, isyanın başarısız olmasından sonra halkın Çin'e kaçması ve Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla halkın Kırgızistan'a dönüşü anlatılır.

“Korkup cürüp kutulsa,

Çığış menen batıştı,

Cılañ ayak, cılañ baş,

Ölümdön kaçıp tentigen,

Kayda barsa dayar kör,

Kütüp turgan betinen.

Komuzun çertip ıylagan,

O curtum, Korkut aman kalbaybı!” (Tokombayev, 1991).

*(Korkarak kurtulsa,
Doğu ile battı,
Yalınayak, yalınbaş,
Ölümden kaçıp dalaşan,
Nereye varsa hazır mezar,
Bekleyip durur önünde.
Kopuzunu çalıp ağlayan,
Hey yurdum, Korkut sağ kalmaz mıydı?)* (Sarı, 2020).

Kanlı Yıllar romanının başkahramanı Alımkul'un can yoldaşı Cunuş vücudundan koparılmış insanın kafasını bulur ve şunları söyler:

*Akılman, arı baatır, arı çeçen,
Bul kuu baş Almambettin başı beken?
Bolboso komuz karmap, tentip ketken,
Korkuttun oşondogu başı beken?* (Tokombayev, 1991).
*(Hem akıllı hem yiğit hem ozan,
Bu kafatası Almambet'in başı mı?
Yoksa kopuz tutup dünyayı gezen,
Korkut'un o zamanki başı mı?)* (Sarı, 2020).

Korkut Ata tiyatrosu 2016 yılında Kayrat İmanaliyev tarafından yazılmıştır. Yönetmenliği de başarılı yönetmen Marat Kozukeev üstlenmiştir. Korkut Ata tiyatrosu Mersin'de düzenlenen 3. Türk Dünyası Uluslararası Tiyatro Festivalinin açılış töreninde gösterilmiştir. 2017 yılında Kazakistan'da düzenlenen tiyatro yarışmasında da birinciliği kazanmıştır. Bunun dışında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde Korkut Ata haftalığı gerçekleştirilmiştir.

Kırgızistan'da Dede Korkut destansı hikâyeleri sadece Kırgız Milli Üniversitesinin ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin okul programlarında karşımıza çıkar. Özellikle Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji ve eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler, Dede Korkut'un Türk Dünyası ortak edebiyatındaki önemini bilmektedirler.

Sonuç

Kırgız Türklerinde Dede Korkut Çalışmaları adlı hazırlamış olduğumuz bu makale, bize Türklerin ortak sözlü mirası olan Dede Korkut destansı hikâyesinin ne kadar geniş alana yayıldığı, dilimizin, dinimizin, örf-adetlerimizin, sözlü edebiyatımızın aynı köke dayandığı gerçeğini göstermiştir. Dede Korkut’ta tespit edilen motiflerin aynısı Kırgız destanlarında da bulunmaktadır. Diğer Türklerin edebiyatında sık sık karşımıza çıkan Dede Korkut, Kırgız Türklerinde az da olsa izini sürdürmektedir. Kırgızistan’da tespit ettiğimiz Dede Korkutla ilgili kaynakları üçe ayırabiliriz:

- a) SSCB öncesi kaynaklar
- b) SSCB dönemi kaynakları
- c) SSCB sonrası kaynaklar

XIX. yüzyılda yaşayan zamane şairlerinden biri Arstanbek’in “Kereez” (Vasiyet) adlı manzum eserinde Dede Korkut’un ecelden kaçma efsanesi anlatılır. Aynı efsane Kazak, Azerbaycan Türklerinde de görülmektedir. Destanın Kırgız Sovyet edebiyatında iki kaynaktan geçtiği görülmektedir. Modern Kırgız romancılığının ilk temsilcisi Aalı Tokombaev’in 1935 yılında yazdığı “Kanlı Yıllar” romanının Kuu Baş bölümünde Dede Korkut’un ölümden kaçmasından bahsedilmektedir. İkinci defa 1976 yılında yayımlanan Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde destanla ilgili genel bilgiler verilmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Kırgız Türklerinde ilk defa 1996 yılında Cenalı Şeriev’in “Eski ve Orta Çağdaki Türk Edebiyatı” adlı kitabında destandan bahsedilir. Kırgız Edebiyatında Oğuz Türklerindeki gibi Dede Korkut’un diğer hikâyeleri değil sadece ölümden kaçma efsanesi anlatılır. Kırgızistan’ın okul müfredatlarında Dede Korkut destanıyla ilgili dersler yoktur. Fakat Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji ve Eğitim bölümlerinde Dede Korkut konusu işlenir. 2007 yılında A. Eşiev’in “Orta Çağ Türk Edebiyatındaki Pedagojik Düşünceler” adlı kitabı Eğitim bölümlerinde okuyan öğrenciler için hazırlanmıştır. Kitapta pedagojik konular destandan örnekler verilerek pekiştirilmiştir. Bunun dışında Dede Korkut destanı lisans, yüksek lisans öğrencilerinin tezlerine konu olmuştur. 2016 yılında Kayrat İmanaliev tarafından hazırlanan Korkut Ata tiyatrosu Mersin’de düzenlenen 3. Türk Dünyası Uluslararası Tiyatro Festivalinin açılış töreninde gösterilmiştir. Son zamanlarda milletimizin maddi ve manevi zenginliklerini koruma, genç nesillere aktarma projelerinde Dede Korkut haftaları yapılmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, S. (2013). *Modern Azerbaycan Edebiyatında Dede Korkut*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akmataliyev, A. (2012). *Kırgız Adabiyatının Tarihi 4.cilt*. Bişkek: Poligrafbumresursı Yayınevi.
- Anar. (1999). *Dede Qorqud*. İstanbul: Ötüken.
- Bekki, S. (2015). Dedem Korkut Kitabı Araştırmalarının 100 Yıllık Tarihi. *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu* (s. 179-198). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları,.
- Bulduk, Ü. (2019). Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri . *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı*, 11-19.
- Daşdemir, M. (2010). Dedem Korkut Kitabı (Genel Değerlendirme). *Belleten*, 67-90.
- Efe, K. (2019). Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 292-309.
- Efendiyef, E. (1999). *Kitabı Dede Korkut Aliliyi*. Bakü: Sultan Graphics Neşriyatı.
- Ergin, M. (200). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 58.baskı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İbrahim, A., T. A. (2004). *Korkut Ata Kitebi*. Bişkek: Kırgız Fond Aribi.
- Jirmunskiy, V. (1962). *Oğuz Kahramanlık Destanı ve Kitab-ı Korkut*. SSCB: AH.
- Kebekova, B. (1994). *Arstanbek s. 14-15*. Bişkek.
- Kelimbetov, N. (1986). *Kazak Edebiyatının Başlangıç Devri*. Almatı.
- Kelimbetov, N. (2010). *Türk Haklarının Ortak Edebi Eserleri*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnayz Türkmen*. Leningrad: AH SSSR.
- Köseoğlu, M. T. (2019). Dede Korkut Nüshaları/Türkmen Sahra-Günbet Yazması İncelenmesi ve Yeni Boylar Üzerine. *Uluslararası Dede Korkut İzinde/Sözünde Çalıştayı*, 97-114.
- Margulan, A. (2000). Korkut: Efsane ve Hakikat. A. Nısanbayev içinde, *Kazakistan'da Dede Korkut* (s. 123-147). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Rossi, E. (2021). Dede Korkut Destanı Üzerinde Araştırma. G. P. Fikret Türkmen içinde, *Korkut Bitig* (s. 39-42). İstanbul: Ötüken.

Şahin, H. İ. (2016). Türkmenistan'da Dede Korkut Araştırmaları: Dönemler, İsimler ve Eğilimler. *Türk Dünyası Dergisi* 42, 99-116.

Sarı, R. (2020). Aalı Tokombayev'in "Kanlı Yıllar" Romanında Kültürel Düzey (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.

Tokombayev, A. (1991). *Kanduu Cıldar*. Bişkek: Uçkun.

Urhan, İ. S. (2019). Dede Korkut Kitabında Bey Oğullarının Alp Kavranı Etrafında İncelenmesi. *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/ Sözünde Çalıştayı*, 161-172.

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 2, Kasım/ November 2022, 17-24

Atıf/Citation: Jamoladdinova, D. (2022). She'riy Matnlarda Terminlarning Epitet Sifatida Qo'llanilishi. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 17-24.

SHE'RIY MATNLARDA TERMINLARNING EPITET SIFATIDA QO'LLANILISHI

Edebî Metinlerde Bulunan Sifatların Terim Olarak Kullanımı

The use of Terms as Epiths in Poetical Texts

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 27.10.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Dilnoza JAMOLIDDINOVA*

Annotatsiya

Maqolada terminlarning epitet sifatida qo'llanilishi xususida ilmiy fikrlar keltirilgan. She'riy asardan olingan misollar yordamida terminlarning epitet xosil qilishi lingvopoetik jihatdan tadqiq etilgan. Shuningdek, epitet orqali muallifning narsa-hodisalarni o'ziga xos qiyoslash darajasi hamda tasvirlanayotgan voqelikka nisbatan munosabati namoyon bo'ladi. Epitet murakkab tasvir vositasi sifatida o'xshatish va metaforaga juda yaqin turadi. Shunga qaramay, o'ziga xos belgi-xususiyatlariga ko'ra ulardan farq qiladi.

Epitet – sifatlashning bir turi. Ammo u doimiy sifatlashdan ekspressivligi, ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan farq qiladi. Epitet – poetik aniqlovchi. Epitetning oddiy aniqlovchidan yana bir farqi shundaki, u ayni paytda tasvirlanayotgan narsaning so'zlovchi nuqtai nazaridan muhim hisoblangan tomonini ta'kidlab, bo'rttirib ko'rsatadi. Ayniqsa, she'riy

* Prof. Dr., Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü, İlköğretim Bölümü; Prof. Dr., Kokand State Pedagogical Institute, Department of Primary Education, elmurcom-93@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4837-4883.

asarlarda bu ko'proq talab qilinadi. Chunki she'riy asarda prozaik asarga nisbatan so'zning estetik va emosional ta'siri kuchliroq bo'lishi kerak.

O'zbek tili lug'at tarkibining ma'lum bir qismini tashkil etuvchi terminlar badiiy adabiyotda epitet sifatida qo'llanar ekan, ma'lum narsa-hodisalarga xos xarakterli belgini emosional tarzda bo'rttirishga xizmat qiladi. Maqoda filologiya, matematika va astronomiyaga oid ilmiy terminlarning epitet xosil qilishi tahlil qilingan, epitet badiiy tasvir vositasi sifatida nutq jarayonida til materialida bo'lgan ichki imkoniyat asosida yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: epitet, sifatlash, she'riy nutq, prozaik asar, tilshunoslik

Özet

Makale, terimlerin sıfat olarak kullanımına ilişkin bilimsel görüşler sunmaktadır. Şiirsel eserden alınan örnekler kullanılarak, terimlerin sıfatlarının oluşumu dilbilimsel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Ayrıca, sıfat, yazarın şeyleri ve olayları karşılaştırma seviyesini ve tasvir edilen gerçeğe karşı tutumunu gösterir. Epithet, karmaşık bir görüntü aracı olarak benzetme ve metafora çok yakındır. Bununla birlikte, kendi özelliklerine göre onlardan farklıdır.

Epithet bir sıfat türüdür. Ancak kalıcı sıfattan anlamlılığı ve mecazi kullanımı bakımından farklıdır. Epithet şiirsel bir tanımlayıcıdır. Bir sıfat ile basit bir belirleyici arasındaki diğer bir fark, konuşmacının bakış açısından neyin önemli olduğunu vurgulaması ve abartmasıdır. Bu özellikle şiirsel eserlerde gereklidir. Çünkü şiirsel bir eserde kelimelerin estetik ve duygusal etkisinin nesir esere göre daha güçlü olması gerekir.

Özbek dilinin kelime dağarcığının belirli bir bölümünü oluşturan terimler, kurguda sıfat olarak kullanılır ve belirli şeylerin ve olayların karakteristik özelliklerini duygusal olarak abartmaya hizmet eder. Makalede, filoloji, matematik ve astronomi ile ilgili bilimsel terimlerin epitet oluşumu analiz edilmekte, sanatsal bir imaj aracı olarak epitet, konuşma sürecinde dil malzemesinin içsel olasılığına dayanarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: epitet, niteleme, şiirsel konuşma, nesir çalışması, dilbilim.

Abstract

The article presents scientific opinions on the use of terms as epithets. Using the examples taken from the poetic work, the formation of epithets of the terms is studied from a linguopoetic point of view. Also, the epithet shows the author's level of comparison of things and events and his attitude towards the depicted reality. Epithet is very close to simile and metaphor as a complex image tool. Nevertheless, it differs from them according to its specific characteristics.

Epithet is a type of adjective. But it differs from the permanent adjective in its expressiveness and figurative use. Epithet is a poetic identifier. Another difference between an epithet and a simple determiner is that it emphasizes and exaggerates what is considered important from the speaker's point of view. This is especially required in poetic works. Because the aesthetic and emotional impact of words should be stronger in a poetic work compared to a prose work.

Terms that make up a certain part of the vocabulary of the Uzbek language are used as epithets in fiction, and they serve to emotionally exaggerate the characteristic features of certain things and events. In the paper, the epithet formation of scientific terms related to philology, mathematics and astronomy is analyzed, the epithet as a means of artistic image arises based on the internal possibility of the language material in the speech process.

Key words: epithet, adjective, poetic speech, prose work, linguistics.

Kirish

Badiiy matn estetik maqsadni amalga oshirish yo'lida tildan o'ziga xos tarzda foydalanish mahsuli bo'lganligi uchun unda umumxalq tilidagi barcha vositalarning ishtiroki kuzatiladi. Adabiy tildagi, hatto umumxalq tilidagi birliklarning qo'llanishi bilan bog'liq ko'plab me'yorlar, qat'iy qoidalar badiiy matnda yumshashi, ancha erkin harakat qilishi mumkin. Albatta, til vositalarining badiiy matndagi bu imkoniyati ijodkor badiiy niyatining ro'yobga chiqishiga xizmat qiladi. Ammo bundan badiiy matndagi til vositalarining barchasi bab-baravar, bir xil estetik mohiyat kasb etadi degan xulosa kelib chiqmasligi kerak.

Badiiy matnda til vositalarining har biri alohida, ayricha poetik qimmatga ega bo'ladi. Ayrim birliklar badiiy tasvir ifodasi tarkibida ishtirok etsa ham, poetik jihatdan ahamiyatli bo'lmasligi mumkin. Badiiy matnda qaysi til birligi poetik jihatdan ahamiyatli bo'lakka aylansa, u birinchi planga chiqadi va ekspressiv-emosional ma'no ifodachisiga aylanadi. Nutq egasining kommunikativ maqsadi asosida matnda til birliklariga yuklatiladigan bu vazifa o'z vaqtida Praga lingvistik to'garagi vakillari tomonidan "aktuallashuv" hodisasi sifatida baholangan edi. Til vositalarining badiiy matnda bunday poetik aktuallashuvi tovushdan tortib yirik sintaktik birliklar doirasida ham amal qiladi. O'z navbatida, terminlar ham bundan mustasno emas.

Ma'lumki, terminlar asosiy hollarda emosional-ekspressiv bo'yoq va stilistik belgilardan xoli bir ma'noli so'zlar sifatida baholanadi. Shuning uchun ham ayrim mutaxassislar terminlarning ko'p ma'nolilik xususiyatini ham kasb etadigan real nutqiy sharoitlarni hisobga olgan holda ularga xos bo'lgan bir ma'nolilik

belgisiga egaligini mutlaq holat deb qaramaslik maqsadga muvofiqligini qayd etar ekan, terminologik leksikaning ayni shu xususiyati ko'p hollarda ularning maxsus sohalardan tashqarida tasviriy vositalar tizimiga jalb qilinishiga imkon berishini ta'kidlash muhimligini aytadilar, terminning bir ma'noliligi va emosional-ekspressivlikdan mahrumligi faqat maxsus tizim ichidagina ekanligini ta'kidlaydilar.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, terminlar o'zi mansub bo'lgan ilmiy sohalardan tashqarida tilning boshqa birliklari kabi ko'chma ma'nolarda qo'llanishi hamda o'xshatish va sifatlashlarni hosil qilishi mumkin. Tilimizda shunday terminlar mavjudki, ilmiy sohadan jonli so'zlashuv nutqiga o'tar ekan, umumxalq tushunadigan oddiy so'zga aylanadi. Bunday terminlar barcha nutq uslublarida keng qo'llana oladi.

Keyingi yillarda terminlar tadqiqiga oid ilmiy izlanishlarda bu turdagi birliklarning badiiy matnda qo'llanishi bilan bog'liq lingvopoetik xususiyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Terminlarning funksional xususiyatlarini belgilashda ularning badiiy matnda epitet sifatida qo'llanib, poetik jihatdan aktuallashuvi masalasini yoritish ham muhim ahamiyatga ega.

Anglashiladiki, epitet badiiy tasvir vositasi sifatida nutq jarayonida til materialida bo'lgan ichki imkoniyat asosida yuzaga keladi. Shuningdek, epitet orqali muallifning narsa-hodisalarni o'ziga xos qiyoslash darajasi hamda tasvirlanayotgan voqelikka nisbatan munosabati namoyon bo'ladi. Epitet murakkab tasvir vositasi sifatida o'xshatish va metaforaga juda yaqin turadi. Shunga qaramay, o'ziga xos belgi-xususiyatlariga ko'ra ulardan farq qiladi.

“Epitet – sifatlashning bir turi. Ammo u doimiy sifatlashdan ekspressivligi, ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan farq qiladi. Epitet – poetik aniqlovchi. Epitetning oddiy aniqlovchidan yana bir farqi shundaki, u ayni paytda tasvirlanayotgan narsaning so'zlovchi nuqtai nazaridan muhim hisoblangan tomonini ta'kidlab, bo'rttirib ko'rsatadi. Ayniqsa, she'riy asarlarda bu ko'proq talab qilinadi. Chunki she'riy asarda prozaik asarga nisbatan so'zning estetik va emosional ta'siri kuchliroq bo'lishi kerak.”[1.36]

O'zbek tili lug'at tarkibining ma'lum bir qismini tashkil etuvchi terminlar badiiy adabiyotda epitet sifatida qo'llanar ekan, ma'lum narsa- hodisalarga xos xarakterli belgini emosional tarzda bo'rttirishga xizmat qiladi. Fikrimizni dalillash uchun quyidagi misollarni tahlil qilamiz:

Ega-kesim eskirgan ta'rif,

Men hokim so'z, sen tobe bo'lak.

Undalmangni yo'lla o'zimga,

So'roqlarga to'lmasin yurak. ("Tilchi qizga". /She'rlar uz.com/)

Keltirilgan she'riy parchada tilshunoslikka oid qator terminlar qo'llangan. Yuqorida ta'kidlanganidek, epitet oddiy aniqlovchidan farqli o'laroq narsa va hodisaga xos xususiyatlarni obrazli tarzda, bo'rttirib ifodalaydi. Ushbu she'rda *hokim so'z, tobe bo'lak* terminlari epitetni hosil qilgan. Bu terminlar oshiqning dil izhori ifodachisi sifatida uning ahvolini obrazli tarzda bo'rttirishga xizmat qilgan. Natijada she'riy matnga badiiy bo'yoqdorlik kasb etgan. Oshiq yigitni hokim so'zga, sevgilisini tobe bo'lakka qiyoslanishi orqali inson ruhiy olamiga xos ichki his-tuyg'u va kechinmalar tasvirlangan metaforik epitet hosil qilingan.

Ta'ziyali varaqalar

Cho'yanday vazmin,

Marmarday sokin,

Qon qochgan chehraday

chekar iztirob... (R.Bobojon. "Uch qahramon")

Keltirilgan misralarda *cho'yan, marmar* terminlari orqali epitet hosil qilingan. She'riy parchada varaqalar *cho'yanday vazmin va marmarday sokin* tarzida sifatlangan. Shoir urush davrida jangchilardan kelgan qoraxatni metaforik usulda *ta'ziya varaqalari* deya nomlagan. Uning cho'yan kabi vazmin, lekin marmar kabi sovuq ekanligini obrazli tarzda tasvirlab, metaforik epitet hosil qilishga erishgan.

Quyidagi she'riy parchada ham tilshunoslik terminlari yordamida o'ziga xos epitetlar hosil qilingan:

Kel, tilchi qiz, go'zal filolog.

Undov bo'lsin muhabbatimiz.

Bu izhorlar tugamas - vergul.

Boshlay qolsin muhabbatimiz. ("Tilchi qizga". /She'rlar uz.com/)

Mazkur she'rda *tilchi, undov, vergul, filolog* kabi tilshunoslikka oid terminlar qo'llangan. Qahramon sevgi izhorini sevgan qizining tilshunos ekanligini nazarda tutgan holda obrazli ifodalagan. Matnda *tilchi* termini bilan sodda epitet, *undov (bo'lsin)* termini bilan murakkab epitet hosil qilingan. Oshiq yigit undov belgisi yordamida o'z muhabbatining naqadar kuchli ekanligiga ishora bergan.

Quyidagi she'riy parchada ham terminlar ishtirokida o'ziga xos epitetlar hosil qilinganligiga guvoh bo'lamiz:

Jangovar satrlarim,

Fazogir fikrlarim,

Yana jo'sh uring,

Yurak chashmasiga sho'ng'ing,

to'sh uring. (R.Bobojon."Yuragimdan ilhaqman")

Mazkur she'riy matnda astronomiyaga oid *fazogir* termini yordamida obrazli tasvir yaratilib, sodda epitet hosil qilingan. Shoir o'z fikrlari tezligini fazogirlarga xos tezlikka qiyoslash orqali o'ziga xos obrazli sifatlashni yuzaga keltirgan. Bilamizki, xayol uchun chegara yo'q. Inson real hayotda erisholmagan orzu-maqсадlarini xayol qiladi. Xayolot juda katta psixologik jarayon bo'lib, insonga kelajakda amalga oshiradigan rejalariga yo'l ochadi. Shoir xayolot olamiga kirar ekan, o'z fikrlarining fazogir kabi uchqur, tez ekanligini tasavvur qiladi. Demak, ushbu epitetga terminning "tezlik", "uchqur" semalari asos bo'lib xizmat qilgan.

Quyidagi she'riy parchada esa M.Yusuf *po'lat* terminidan sodda metaforik epitet hosil qilishda foydalanilgan:

Kun botmayin eshigingiz yopiladi,

Ko'k zulfiga po'lat zanjir osiladi.

Yig'i bilan xumoringiz bosiladi,

Izlab-izlab shu zindonni topdingizmi...

Hilolim-a, yot go'shaga botdingizmi. (M.Yusuf. "Kelinchak")

Ushbu she'r orqali shoir o'zbek oilalariga xos odatlar va munosabatlarning, xususan, kelinchaklarning burchi va mas'uliyatlari qanchalik nozik masala ekanligini ko'rsatmoqchi bo'lgan. She'rda kelin bo'lib tushgan xonadonning tutumlari *po'lat zanjirga* qiyoslangan. *Po'lat* termini *zanjir* leksemasi bilan birikib, uslubiy bo'yoqqa ega bo'lgan. Bu o'rinda *po'lat* leksemasining "qattqlik" semasi epitet yaratishga asos bo'lgan.

Natural sonlardek beg'ubor yashang,

Qalbdagi g'amlarni ayirib tashlang.

Plyusdek charaqlab tursin ko'zingiz

Hosilasiz, hosil bersin kuzingiz. (“Matematik tabrigi” /Sherlar uz.com/”)

Berilgan she'riy matnda esa *natural son, ayirib tashlash, plyus, hosila* kabi matematik terminlar qo'llangan. Shoir o'z tilaklarini matematik terminlarga murojaat qilgan holda o'zgacha tarzda ifodalagan va ilmiy terminlarga o'z niyatlarini ifodalash vazifasini yuklagan.

Ushbu she'riy parchada qo'llangan *plyus* termini orqali *plyusdek charaqlab turgan ko'z* epiteti hosil qilingan. Bu epitet murakkab sintaktik strukturaga ega.

Misollar tahlilidan anglash mumkinki, terminlar yozuvchi yoki shoirning badiiy maqsadi asosida epitetga asoslangan obrazli ifodalarni hosil qilishda faol qo'llaniladi.

Tilshunoslikda epitetlarning umumtil va individual-muallif kabi turlari farqlangan. N.Mahmudovning qayd etishicha, “an'anaviy, umumtil epitetlarining asosiy xarakterli belgilari sifatida aniqlovchi (epitet) va aniqlanmish (epitetlanmish) o'rtasidagi aloqaning barqarorligi, bunday birikmalarning adabiy tilda ko'p qo'llanishi va qayta tiklash imkonining mavjudligi, doimiyligini ta'kidlash mumkin, individual-muallif epitetlari esa nutqiy, ya'ni okkozional bo'ladi, ammo ular ham vaqt o'tishi bilan umumtil guruhiga o'tishi mumkin.”[2.9]

Poetik asarlarda terminlar asosida o'ziga xos individual-muallif epitetlari hosil qilinadi. Yuqorida tahlil qilingan she'riy matnlarda kuzatilgan epitetlarni muallifning individual epitetlari sifatida baholash mumkin. Masalan, *fazogir fikrlarim* epiteti yoki *plyus* termini bilan hosil qilingan *plyusdek charaqlab turgan ko'z* epitetini muallifning individual-muallifiy epiteti sifatida baholash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, terminlar badiiy asarda obrazli tasvir vositalaridan biri sanalgan epitetlar vazifasida kelib, matnning poetik qimmatini oshirishga xizmat qila oladi.

Natija

Misollar tahlilidan anglash mumkinki, terminlar yozuvchi yoki shoirning badiiy maqsadi asosida epitetga asoslangan obrazli ifodalarni hosil qilishda faol qo'llaniladi.

Tilshunoslikda epitetlarning umumtil va individual-muallif kabi turlari farqlangan. N.Mahmudovning qayd etishicha, “an'anaviy, umumtil epitetlarining asosiy xarakterli belgilari sifatida aniqlovchi (epitet) va aniqlanmish (epitetlanmish) o'rtasidagi aloqaning barqarorligi, bunday birikmalarning adabiy tilda ko'p qo'llanishi va qayta tiklash imkonining mavjudligi, doimiyligini ta'kidlash mumkin,

individual-muallif epitetlari esa nutqiy, ya'ni okkozional bo'ladi, ammo ular ham vaqt o'tishi bilan umumtil guruhiga o'tishi mumkin." [2.9]

Poetik asarlarda terminlar asosida o'ziga xos individual-muallif epitetlari hosil qilinadi. Yuqorida tahlil qilingan she'riy matnlarda kuzatilgan epitetlarni muallifning individual epitetlari sifatida baholash mumkin. Masalan, *fazogir fikrlarim* epiteti yoki *plyus* termini bilan hosil qilingan *plyusdek charaqlab turgan ko'z* epitetini muallifning individual-muallifiy epiteti sifatida baholash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, terminlar badiiy asarda obrazli tasvir vositalaridan biri sanalgan epitetlar vazifasida kelib, matnning poetik qimmatini oshirishga xizmat qila oladi.

Adabiyotlar

Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi
Toshkent: O'qituvchi, 1983.

Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati.
Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 2, Kasım/ November 2022, 25-31

Atf/Citation: Akbarova, M. (2022). Badiiy Matnda Uchraydigan G'ayriodatiy Birikmalarning Lingvo-Poetik Xususiyatlari. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 25-31.

BADIIY MATNDA UCHRAYDIGAN G'AYRIODATIY BIRIKMALARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

*Edebî Metinlerde Bulunan Kural Dışı Kombinasyonların Lingvopoetik
Özellikleri*

Lingvopoetics of Illegal Combinations Found in Literary Texts Properties

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 27.10.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Munira AKBAROVA*

Annotatsiya

Maqolaning muqaddimasida adabiy asar va til o'rtasidagi munosabatga alohida urg'u beriladi. Adabiy asarni oddiy matndan ajratib turuvchi eng muhim xususiyat uning badiiy tilidir. Adabiyot so'z san'atidir. Adabiy asar ham barcha matnlar kabi so'zlardan iborat bo'ladi, lekin adabiy asarni tashkil etuvchi so'zlar shoir yoki muallifning badiiy va estetik tushunchasini aks ettirish uchun birlashtiriladi va shu tariqa adabiy asar boshqa matnlardan ajratiladi. Har bir adabiy asar ma'lum darajada o'zi yozilgan "til"ning estetik darajasini aks ettiradi. Badiiy matnning ma'no teranligi, badiiy saviyasi va estetik darajasi undagi g'ayrioddiy ma'no birlashmalari va so'z turkumlarining tez-tezligi bilan bir oz bog'liq. Muallifning badiiy matnda noodatiy semantik asotsiatsiyalar va so'z turkumlaridan foydalanishi matnni o'quvchiga yanada jozibador qiladi. Shu bilan birga, kitobxonning tasavvur doirasini kengaytiradi, dunyoqarashini ochadi, o'quvchini faollashtiradi. Chunki muallif hamma ishlatadigan so'zlarni ishlatib, nima demoqchi ekanligini aniq aytmagan; noan'anaviy ifodalar orqasida yashiringan. Uni ochish o'quvchining o'ziga bog'liq.

* Ögr. Gör., Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü, İlköğretim Bölümü; *Lecturer., Kokand State Pedagogical Institute, Department of Primary Education,* akbarovam1989@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4837-4883.

Bunday asarni o'qigan odamning ongi butun o'qish davomida doimiy ishla-
mog'i kerak.

Maqolaning davomida 20-asr o'zbek adabiyoti namoyandalari bo'lgan Said Ahmad, Tohir Malik, O'tkir Hoshimovlar ijodidan noodatiy ma'no birlashmalari va so'z turkumlariga misollar keltirilib, izohlanadi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, lingvistik poetika, badiiy matn, g'ayri-
odatiy birikmalar, adabiyot.

Özet

Makalenin girişinde edebi eser ve dil ilişkisi üzerinde durulmuştur. Edebi eseri normal bir metinden ayıran en önemli özelliği, dilinin sanatlı olmasıdır. Edebiyat, söz sanatıdır. Edebi eser de bütün metinler gibi sözcüklerden oluşur fakat edebi eseri oluşturan sözcükler, şair veya yazarın sanat ve estetik anlayışını yansıtacak şekilde bir araya getirilir ve edebi eser böylece diğer metinlerden ayrılır. Her bir edebi eser belli bir ölçüde yazıldığı "dil" in estetik düzeyini yansıtır. Edebi metnin anlam derinliği, sanat seviyesi ve estetik düzeyi, biraz da içinde geçen sıradışı anlam birlikleri ve kelime gruplarının sıklığına bağlıdır. Müellifin edebi metin içinde sıradışı anlam birlikleri ve kelime grupları kullanması, metni okuyucu için daha çekici hale getirir. Bu aynı zamanda okuyucunun tasavvur dairesini genişletir, ufkunu açar ve okuyucuyu aktif hale getirir. Çünkü müellif söylemek istediği şeyi herkesin kullandığı sözcükleri kullanarak açıkça söylememiş; alışılmadık ifadelerin arkasına gizlemiştir. Onu çözmek okuyucuya kalmıştır. Böyle bir eserin okuyucusunun zihni okuma eylemi boyunca sürekli çalışır halde olmak zorundadır.

Makalenin devamında, 20. yüzyıl Özbek edebiyatı temsilcilerinden Said Ahmad, Tahir Malik ve Ötkir Haşimov'un eserlerinden sıradışı anlam birlikleri ve kelime grupları örnekleri verilmiş ve izah edilmiştir.

Anahtar kelimeler: lingvo-poetika, lengüistik poetika, edebi eser, kuraldışı anlam grubu, edebiyat.

Abstract

In the introduction of the article, the relationship between literary work and language is emphasized. The most important feature that distinguishes a literary work from a normal text is its artistic language. Literature is the art of speech. Literary work, like all texts, consists of words, but the words that make up the literary work are brought together to reflect the poet or author's understanding of art and aesthetics, and the literary work is thus separated from other texts. Each literary work, to a certain extent, reflects the aesthetic level of the "language" in which it was written. The depth of meaning, artistic level and aesthetic level of the literary text depend a little on the frequency of the unusual meaning associations and word groups in it. The author's use of unusual semantic associations and word groups in the literary text makes the text more attractive to the reader. At the same time, it expands the imagination circle of the reader, opens his horizons and activates the reader. Because the

author did not clearly say what he wanted to say by using the words everyone uses; hidden behind unconventional expressions. It is up to the reader to decipher it. The mind of the reader of such a work must be constantly working throughout the act of reading.

In the continuation of the article, examples of unusual meaning associations and word groups from the works of Said Ahmad, Tahir Malik and Ötkir Hashimov, who are representatives of 20th century Uzbek literature, are given and explained.

Key words: linguo poetics, linguistic poetics, artistic text, unusual combinations, literature.

Kirish

So'ngi vaqtlarda o'zbek tilshunosligida so'z san'ati vakillarining ijod mahsuli hisoblanmish badiiy asar tilini lingvopoetik xususiyatini tahlil qilish, lingvopoetik nuqtai nazardan tadqiq etishga bo'lgan e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Mana shu kabi e'tibor, qiziqishlar bois bir talay ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va boshqa tadqiqot ishlari yuzaga keldi.

O'zbek tilshunosligida badiiy matn lingvopoetikasini monografik aspektda jiddiy tadqiq etgan M.Yo'ldoshev ham o'zining doktorlik dissertatsiyasida shunday yozadi: "Badiiy asar tilini tilning aynan estetik vazifasining namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi sohani "lingvistik poetika" – "lingvopoetika" deb nomlash filologiya ilmida ancha turg'unlashgan hamda "lingvistik poetika"ning filologik ilmlar tizimida alohida mustaqil fan sifatidagi o'rnini aniqlashtirishga bag'ishlangan ko'pgina tadqiqotlar yaratilgan" (Yo'ldoshev, 2009: 18).

Inson o'zligini namoyon etishda turli rivojlanish bosqichlarida tildan foydalanishning, mavjud nutq parchalarini o'zaro aloqaga kiritishning shunday yo'llarini ham o'ylab topganki, natijada badiiy nutq deb ataluvchi ajabto'vor bir san'at namunasining yaratuvchisiga aylangan. Ana shunday go'zal nutqning ko'rinishi o'laroq paydo bo'lgan so'z san'ati namunalari – maqollar, matallar, topishmog'u ertaklar, she'rlar, qo'shiqlar, afsonalar, asotirlar, hikoya, qissa, dramalar, romanlar va dostonlar insoniyat badiiy ijodkorining ijod mahsuli sifatida namoyon bo'lib kelmoqda.

Adabiyot so'z san'ati ekanligi barchaga kundek ravshan, uning birlamchi vositasi til ekanligi ham inkor etib bo'lmas haqiqatdir. M.Yo'ldoshev o'zining doktorlik dissertatsiyasida buyuk marifatparvar adib Abdurauf Fitratning "Adabiyot qoidalari" nomli qo'llanmasidagi quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Adabiyot – fikr, tuyg'ularimizdagi to'lqunlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir

qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'liqlarni yaratmoqdir" (Yo'ldoshev, 2009: 12). Yana shu o'rinda adabiyotshunos P. Qodirovning quyidagi fikrlarini ham alohida ta'kidlaydi: "Haykallar misdan, marmardan yasaladi, binolar g'ishtdan, oynadan, po'latdan quriladi. Adabiy asarda misning ham, marmarning ham, po'lat va g'ishtning ham o'rniga badiiy so'z ishlatiladi. Adabiy asarning muzika, rassomlik va boshqa ijod sohalaridan farqi uning ohanglar, chiziqlar, bo'yoqlar vositasi bilan emas, so'zlar vositasi bilan yaratilishida ko'rinadi." (Yo'ldoshev, 2009: 13). Har qanday mohir quruvchi bir imorat qad rostlashi uchun kerak bo'ladigan jamiki qurilish materiallaridan foydalanar ekan, o'zining bor mahoratini, o'zidagi mavjud g'oyalarini, iste'dodini ishga solib, tinimsiz mehnat qiladi va oxir oqibat o'z mehnatining samarasi o'laroq yuksak bir imorat bo'y ko'rsatadi. Xuddi shuningdek, adabiyot san'atida ham ijodkor o'z ijod mahsulini yaratish uchun til materiallaridan shunchalik mohirona foydalanadiki, til materiallarini bir-biriga shaklan va mazmunan shunday birlashtiradiki, natijada o'quvchi bu ijod namunasining naqadar betakror san'at asari ekaniga shohid bo'ladi.

Badiiy matnda tilning estetik vazifasining namoyon bo'lishi, ya'ni matn lingvopoetikasi o'rganilar ekan, ayni vazifaning amalga oshishida ishtirok etadigan barcha til birliklari diqqat markazida bo'lishi lozimligi tabiiy. Ammo M.Yo'ldoshev o'zining doktorlik dissertatsiyasida o'rinli ko'rsatib o'tganidek, "...badiiy matnda barcha birliklar, vositalar aynan teng badiiy-estetik qimmatga ega bo'lmaydi. Badiiy matnda muayyan til birliklari, til vositalari alohida, ayricha poetik qimmat kasb etadi, boshqalari esa tasvirda ishtirok etsa ham, poetik jihatdan passivroq bo'ladi. Yaxlit badiiy matn yoki muayyan badiiy kontekstga ko'ra, muayyan til birligi estetik jihatdan birinchi planga chiqadi va qo'shimcha, yangi badiiy ma'nolar ifodachisiga aylanadi." (Yo'ldoshev, 2009: 23). Har qanday badiiy asar tili badiiy matn sifatida tilning muhim vazifalaridan biri bo'lmish estetik vazifani reallashtiradigan yaxlitlik ekanligi aksar tilshunoslar tomonidan aytiladi. Bu fikr, albatta, dunyo tilshunosligiga ham, shu jumladan o'zbek tilshunosligiga ham daxldor.

Badiiy matnni yaratishda serqirra ijodkorlar, yozuvchilar so'zlardan, iboralardan, turli birikmalardan va sintaktik birliklardan shunday mahorat bilan foydalanadilarki, ularga qo'shimcha ma'no yuklash orqali matn mazmundorligini oshirishga, matnni estetik jihatdan boyitishga va shu bilan birga o'quvchida matn yuzasidan yuksak taassurot uyg'otishga erishadilar. Bu nuqtai nazardan badiiy matnlarda ekspressiv sintaksisning muhim birligi sifatida poetik aktuallashish imkoniyati juda katta bo'lgan sintaktik vositalardan biri g'ayrioddiy birikmalardir. Badiiy matnda uchraydigan bunday g'ayrioddiy birikmalar sezilarli darajada lingvopoetik qimmat kasb etadi, matn bo'yoqdorligi va mazmundorligini ortishiga

sabab bo'ladi, matnning semantik va badiiy strukturasini ma'lum darajada murakkablashtiradi hamda ta'sirchanligini oshiradi. Muallif badiiy matnda voqelikni tasvirlashning mavjud ko'rinishlarini chig'iriqdan o'tkazadi va u har doim to'g'ridan-to'g'ri yoki turli usullar bilan aks ettirilayotgan voqea-hodisaga o'z munosabatini bildiradi. Biroq u voqeani sodda qilib aytmasdan, ongli tarzda o'quvchiga badiiy ta'sir etish vositalarini tanlaydi. Mana shu vaziyatda muallif g'ayriodatiy birikmalarga ehtiyoj sezadi. G'ayriodatiy birikmalar ishtiroki natijasida estetik sug'orilgan nutqning badiiy estetik samaralarini Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, Shukur Xolmirzayev, Tohir Malik, Tog'ay Murod, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov, Erkin A'zam kabi ko'plab o'zbek yozuvchilarining asarlarida uchratish mumkin. Quyida ana shunday g'ayriodatiy birikmalardan ayrim misollar keltiramiz.

“Yomon ko'zdan asrasin, bunaqa husnni xudoyim har kimga ham beravermaydi, suygan bandasiga beradi. Bu zaifona chiroy emas, mardona chiroy”, degan edi. Bugun “hasadgo'y” taqdir shu mardona chiroyni kemtik qilmoqchi bo'ldi. Ammo eplolmadi. (S.Ahmadning “Kiprikda qolgan tong” asari (Ahmad, 2008: 17). Guvohi bo'lganingiz keltirilgan namunadagi g'ayriodatiy birikmalar nomi bilan tilga olinayotgan birikmalar quyidagilardir: zaifona chiroy, mardona chiroy, hasadgo'y taqdir. Bu birikmalarni g'ayriodatiy deya nomlashga sabab kishilarning odatiy muloqot jarayonida ularning aynan shu tarzda qo'llanilishi odat tusiga kirmaganligi, yozuvchining so'zlardan naqadar ustamonlik bilan foydalanish qobiliyati, shu bilan birga bu kabi birikmalarning badiiy asar mazmun-mohiyatini boyitishi, o'quvchini albatta asarni o'qishga bo'lgan qiziqishini yanada orttirishi bilan ham harakterlidir. Muallifning bunday birikmani qo'llashidan maqsadi o'quvchiga matn tasvirini yanada jozibali qilib ko'rsatish, o'quvchining tasavvur doirasini kengaytirish hamda o'quvchiga voqelikning to'laqonli ishtirokchisiga aylana olish imkoniyatini taqdim etishdir. Berilgan namunada foydalanilgan zaifona chiroy birikmasi yozuvchi asar qahramonini ta'riflash, o'quvchida u haqida tasavvurni kengroq shakllantirish maqsadida yuzaga kelgan. Bu orqali qahramondagi tashqi go'zallik shunchaki yuzaki ko'zga tashlanadigan chiroy emas, balki mardona chiroy, ya'ni g'ururlanishga, faxrlanishga arzigulik go'zallik egasi ekanligini ta'kidlash bilan bir qatorda uning harakteriga, mardona so'zi orqali ishora berilgan. “Hasadgo'y” taqdir esa undagi bu go'zallikni ko'ra olmayotgani, uning umriga, sog'ligiga rahna solayotgani aks ettirilgan asarda. Taqdir so'ziga insonlarga xos bo'lgan o'zgalarning yutuqlarini ko'ra olmaslik tuyg'usini ifodalovchi hasadgo'y so'zini biriktirish orqali esa asar qahramoniga nisbatan yozuvchida rahmshafqat tuyg'usi, taqdirga nisbatan esa nafrat tuyg'usi hukmron ekanligi namoyon bo'lmoqda.

Quyida yana bir qancha shu kabi birikmalar tahlilini e'tiboringizga havola etamiz.

To yetib borgunimizcha Namanganda havo aynib, achchiq shamol esayotgan ekan. Sovuq shu darajada ediki, biron pana joyga yashirinmasa chidab bo'lmas edi. (S.Ahmadning "Kiprikda qolgan tong" asari) (Ahmad, 2008: 39). Bu parchadan achchiq shamol birikmasini ajratib olamiz. Bizga ma'lumki shamol so'zi tabiat hodisalaridan birini ifodalovchi so'z hisoblanadi, achchiq so'zi esa narsalarga oid bo'lgan maza-ta'mni ifoda etuvchi so'zdir. Achchiq shamol birikmasini hosil qilish orqali yozuvchi badiiy matnning o'quvchiga estetik ta'sir etish kuchini yanada oshirmoqda, ya'ni bu bilan muallif qahramonlar o'sha vaqtda duch kelgan tabiat hodisasini, shamolning kuchi qanchalik ekanligini o'quvchiga yanada aniqroq tarzda ifoda etmoqda. Shu o'rinda kuchli shamol birikmasini ishlatish ham mumkin edi, lekin muallif aynan achchiq shamol birikmasini qo'llashni afzal ko'rdi. Chunki shamoldagi odamning dimog'ini achituvchi kuchli havo oqimini keltirib chiqaruvchi xususiyati ayni o'sha damda kuchliroq ekanligini o'quvchi ko'z o'ngiga keltira olishi, yaqqol his qila olishi uchun ham xuddi shu birikma muhim ahamiyatga egadir. Ijodkorning so'zlardan qay darajada mohirona foydalana olishi ham shunda namoyon bo'ladi aslida.

Bu kabi g'ayriodatiy birikmalar asardagi mazmundorlikni hamda bo'yoqdorlikni kuchaytirish uchun ham xizmat qiladi. Shu kabi g'ayriodatiy birikmalarni yana ko'plab uchratish mumkin.

Bu gapni eshitib Anvar "shu odam ota bo'lgan xalqning padariga la'nat!" dedi. Yonidagi hamkasblar avvaliga bu burama gapning mag'zini chaqishmadi. Keyin tushunib qolib, kulib yuborishdi. (T.Malik "Shaytanat") (Malik, 2007: 13). Kelin tagdor gapni tushunadigan beshariqliklardan edi. (S.Ahmadning "Kiprikda qolgan tong" asari) (Ahmad, 2008: 13). Keltirilgan ushbu misollardagi *burama gap* hamda *tagdor gap* ko'rinishidagi birikmalar ham yozuvchilarning individual salohiyatlaridan kelib chiqqan holda fikrni o'zgacha ko'rinishda ifoda etish maqsadida vujudga keltirilgan. Har ikki birikma ham o'zaro ma'nosi bir-biriga yaqin birikmalar hisoblanadi, ya'ni har ikkala birikmadan ham "ostida yashirin ma'no mavjud bo'lgan gap" mazmuni anglashilmoqda.

Tashqarida hamon terak barglari shitirlaydi. Daryo shovullaydi. Mana shu shovullagan sukunat ichida dilni titratadigan iztirobli nido yangraydi: "Ilhaq, Is-hoq!.." (O'.Hoshimov "Dunyoning ishlari" asari "Haqqush" hikoyasi) Bu yerdagi *shovullagan sukunat* birikmasini tuzishda muallif zidlantirishga murojaat qilgan. Shovullamoq – "shov-shov" etgan tovush chiqarmoq; sukunat – hech qanday

tovushning yo'qligi; jimjitlik, sokinlik kabi mazmunlarni ifodalaydi. Ko'rinib turganidek, bu ikki so'zning ma'nosidagi ziddiyat yaqqol namoyon bo'lib tursada, yozuvchi bu ikki so'zdan birikma hosil qilish barobarida ma'no jarangdorligini oshirmoqni, shu bilan birga o'sha daqiqadagi holatni ifodalashda badiiy ta'sirchanlikka erishmoqni niyat qilgan.

Natija

G'ayriodatiy birikmalar matndagi barcha so'zlar bilan badiiy matndagi lingvopoetik qimmati jihatidan hamisha ham teng emas, g'ayriodatiy birikmalarning lingvopoetik qimmati sezilarli darajada ortiqdir. Yozuvchi o'z asarida bu kabi birikmalarni har safar o'z badiiy niyatiga muvofiq xilma-xil ma'no-mazmunlarni ifodalash uchun yangidan tuzadi. Shuning uchun ham yozuvchining badiiy mahoratini baholashda bunday g'ayriodatiy birikmalarning lingvopoetikasi alohida ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar

- Ahmad, S. (2008). "Kiprikda qolgan tong", *Sharq NMAK*. Toshkent.
- Hoshimov, O'. (2019). "Dunyoning ishlari" / qissa / "Abadiy barhayot asarlar" turkumi. N. - T.: "Ilm-ziyo-zakovat".
- Malik, T. (2007). "Shaytanat". www.ziyouz.com.
- Yo'ldoshev, M. (2009). *Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi*. Toshkent: Fan.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 2, Kasım/ November 2022, 33-43

Atf/Citation: Tuxtasinova, O. (2022). Leksik Okkazonalizmlar va Uning Yondosh Hodisalarga Munosabati. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 33-43.

**LEKSIK OKKAZIONALIZMLAR VA UNING YONDOSH HODISALARGA
MUNOSABATI**

Leksik Okasyonalizmler ve Benzer Olaylarla İlişkisi

Lexical Occasionalisms and Its Relation to Similar Events

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 31.10.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Odina TUXTASINOVA*

Annotatsiya

Maqolaning kirish qismida okkazonalizm va neologizm tushunchalarining ma'nolari ta'kidlangan. Birinchidan, bu tushunchalarning lug'atlardagi ma'nolari keltiriladi. So'ngra tilshunoslik manbalarida bir xil tushunchalar qanday ishlanishi, ularning o'xshash va turli tomonlari ta'kidlanadi.

Okkazonalizm - bu tilda mavjud bo'lgan so'zga berilgan yangi ma'no. Okkazonalizm ham individual, ham vaqtinchalik. Bu yangi ma'no boshqalar tomonidan ishlatilmaydi, shuning uchun u hech qachon umumiy bo'lmaydi.

Neologizm - bu tildagi yangi so'z. Bu yangi so'z tilning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan bo'lishi mumkin yoki boshqa tillardan olingan bo'lishi mumkin. Neologizmning eng muhim xususiyati shundaki, uning yangiligi shu tilni ishlatadigan odamlar tomonidan seziladi. Shunday davr borki, tildagi har bir so'z neologizm deb hisoblanadi. Chunki bugun biz tez-tez ishlatib turadigan har bir so'zning tug'ilgan sanasi bor. Vaqt o'tishi bilan bu so'z

* Doç. Dr., Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü, İlköğretim Bölümü; *Asoc.Prof., Kokand State Pedagogical Institute, Department of Primary Education, elmurcom-93@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4837-4883.*

keng tarqalgan bo'lib, u neologizm bo'lishni to'xtatadi. Masalan, kolxoz, sovxoz, traktor, traktorchi, pioner kabi so'zlar 30-yillarda o'zbek tilida neologizmlar bo'lgan. Ularning qo'llanishi keng tarqalgach, ular neologizm bo'lishni to'xtatib, muntazam so'z bo'lib qoldi. Xuddi shunday, vazir (vazir), viloyat, tuman (tuman), qozi (gubernator), nafakahor (nafaqadagi) kabi ba'zi so'zlar ham o'zbek tilida 1990-yillarning neologizmlari hisoblanadi. Bu so'zlar bugungi kunda keng qo'llanilganligi sababli ular endi eskirgan va oddiy so'zlar hisoblanadi.

Kalit so'zlar: okkazonalizm, okkazazional so'z, okkazional ma'no, neologizm, potensial so'z

Özet

Makalenin girişinde okazyonalizm ve neolojizm kavramlarının anlamları üzerinde durulmuştur. Önce bu kavramların sözlüklerde geçen anlamları verilmiştir. Sonra aynı kavramların dilbilimi kaynaklarında ne şekilde ele alındığı, benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur.

Okazyonalizm, bir dilde var olan bir söze bir kimse tarafından yüklenen yeni anlamdır. Okazyonalizm hem bireyseldir hem de geçicidir. O yeni anlam başkaları tarafından kullanılmaz, dolayısıyla hiçbir zaman genelleşmez.

Neolojizm, bir dilde peyda olan yeni sözcüktür. Bu yeni sözcük dilin kendi imkânlarına doğmuş olabileceği gibi diğer dillerden de alınmış olabilir. Neolojizmin en önemli hususiyeti, o dili kullanan insanlar tarafından yeniliğinin hissedilmesidir. Bir dilde her bir sözün neolojizm olarak kabul edildiği bir dönem vardır. Çünkü bugün yaygın olarak kullandığımız her bir sözün doğduğu bir tarih vardır. Sözcük zaman içinde yaygınlaştıkça neolojizm olmaktan çıkar. Mesela, kolhoz, sovxoz, traktör, traktörcü, piyoner gibi sözcükler 1930'lu yıllarda Özbekçede neolojizm idiler. Kullanımları yaygınlaştıkça neolojizm olmaktan çıktı ve normal sözcüğe dönüştüler. Aynı şekilde vezir (bakan) vilayet, tümen (ilçe), hakim (vali), nafakahor (emekli) gibi bazı sözcükler de Özbekçede 1990'lı yılların neolojizmleridir. Bu sözcükler günümüzde yaygın bir şekilde kullanıldıkları için artık eskimiş ve normal sözcükler olarak kabul edilmektedirler.

Anahtar kelimeler: okazyonalizm, okazyonal sözcük, okkazonal anlam, neolojizm, potansiyel anlam

Abstract

In the introduction of the article, the meanings of the concepts of okkazonalism and neologism are emphasized. First, the meanings of these concepts in dictionaries are given. Then, how the same concepts are handled in linguistics resources and their similar and different aspects are emphasized.

Okkazonalism is the new meaning ascribed to a word that exists in a language. Occasionalism is both individual and temporary. That new meaning is not used by others, so it never becomes general.

Neologism is a new word in a language. This new word may have arisen from the language's own possibilities, or it may have been taken from other languages. The most important feature of neologism is that its novelty is felt by the people who use that language. There is a period when every word in a language is considered neologism. Because every word that we commonly use today has a date when it was born. As the word becomes more widespread over time, it ceases to be neologism. For example, words such as kolkhoz, sovhos, tractor, tractor driver, pioner were neologisms in Uzbek in the 1930s. As their use became more widespread, they ceased to be neologisms and became the regular word. Likewise, some words such as vizier (minister), province, tumen (district), judge (governor), nafakahor (retired) are also the neologisms of the 1990s in Uzbek. Since these words are widely used today, they are now considered obsolete and normal words.

Terms that make up a certain part of the vocabulary of the Uzbek language are used as epithets in fiction, and they serve to emotionally exaggerate the characteristic features of certain things and events. In the paper, the epithet formation of scientific terms related to philology, mathematics and astronomy is analyzed, the epithet as a means of artistic image arises based on the internal possibility of the language material in the speech process.

Key words: occasionalism, occasional word, occasional meaning, neologism, potential meaning

Кириш

Тил ва нутқ ҳодисаларининг ўзаро алоқадорлигини ўрганиш тилшуносликнинг долзарб масалаларидан биридир. Тилнинг муҳим элементи бўлган сўз нутқдан ташқарида тил бирлиги, нутқда эса нутқ бирлигидир. Бу ҳол, бир томондан, тил ва нутқнинг ўзаро фарқланишини, иккинчидан эса, ўзаро чамбарчас боғлиқлигини кўрсатади. Тил ва нутқ бирликлари кескин фарқланувчи ҳодисалар эканлиги тадқиқотларда ўз ифодасини топган (Shteyntal; Zveginsev 1956: 108; Potebnya 1874: 43; Vinogradov 1947: 12-13; Usmonov 1963; Ne'matov 1992).

Тил бирликларидан фарқли равишда нутқ бирликлари нутқ жараёнининг маҳсули сифатида вужудга келади. Зеро, нутқ жараёни тил бирликларининг қўлланиши, уларга хос маъно қирраларнинг намоён бўлиши учун бир вазият, коммуникатив майдондир. Шу боисдан ҳам нутқ жараёни турли сўзлар маъноларининг рўёбга чиқиши учун маълум шароитлар яратади. Нутқда барча лисоний бирликлар билан бир қаторда бирор ижодкорнинг индивидуал услубига хос бўлган сўз ва иборалар ҳам ишлатилади. Улар нутқ ҳодисаси сифатида матнга ёки бирор ижодкорнинг индивидуал услубига хос сўз тарзида қолади ёки нутқий фаолиятда тезда фаоллашиб, тил таркибига

сингиб, унинг меъерий бирлигига айланиб кетиши ҳам мумкин. Бундай сўзлар тилшуносликда неологизм, окказионализм термини билан аталади. Тилшуносликда неологизм ва окказионализм ҳақида турли фикрлар билдирилган. Баъзилар неологизм билан окказионализмни бир тушунча сифатида кўрсатсалар, бошқалар уларнинг фарқли эканлигини таъкидлайди. Энг аввало луғатларга мурожаат қилайлик. О.С.Ахманова неологизмга шундай таъриф беради:

“1. Янги предмет ёки янги тушунчани ифодалаш учун яратилган сўз ёки ибора.

2. Умумтилда “фуқаролик” ҳуқуқига эга бўлмаган ва шунинг учун алоҳида, кўпинча, нутқнинг нофаол услубига хос деб қабул қилинувчи янги сўз ва иборадир. Стил неологизми. Адабий асарнинг у ёки бу жанрида учраганда янгилик деб қабул қилинадиган сўз. Кундалик турмушда ишлатиладиган, лекин бадий асарларда қўлланмайдиган сўз. Стилистик неологизм. Бирор бадий асарнинг муаллифига яратган ва одатда кенг доирада ишлатилмайдиган неологизмдир. Қиёсланг: гапакс эйременон, потенциал сўз” (Ахманова 1969).

“Гапакс эйременон (гапакс легоменон, окказиональное слово). Гапирувчи ёки ёзувчи томонидан маълум вазият учун “бир марта” қўлланадиган сўз ва ибора” (Ахманова 1969).

“Потенциал сўз, 1) аниқ (реально) мавжуд бўлмаган (яъни мавжуд бўлганда ҳам нутқда ҳали ишлатилмаган), аммо бирор тилнинг унумли сўз ясовчи қолипига мос тарзда ҳар бир дақиқада яратилиши мумкин бўлган содда ёки қўшма сўз; 2) фразеологизм элементи бўлиб, ундан мустақил бирлик сифатида ажралиш хусусиятига эга бўлган сўзлар” (Ахманова 1969).

Луғатдаги бу таърифларни батафсил келтиришимиздан мақсад, окказионализм ва неологизм ҳақидаги тушунчаларнинг аниқ ифодасини беришдир. Тушунишимизча, О.С.Ахманова окказионализмни неологизм деб қарайди. Энди бошқа луғатларга эътибор қилайлик.

Маълум бир нутқ парчасида яратилиб, ушбу матнда яшаб, бошқа матнга ўтмайдиган, тилнинг турғун нормасига қабул қилинмайдиган нутқ бирлигига нисбатан окказионал сўз ёки окказионализм (лотинча *occasionalis* – тасодиқий (случайный) сўзидан олинган) термини қўлланади (Russkiy yazi 1979: 35).

Д.Э.Розенталь ва М.А.Теленковалар неологизмни шундай тушунтирадilar: “Неологизм (грекча neos – янги + logos – сўз, тушунча). Янги предмет ёки янги тушунчани ифодалаш учун яратилган сўз ёки нутқ ибораси (оборот речи)... Сўз кенг қўлланиш доирасига киргач, неологизм бўлмай қолади... Совет даврининг айрим неологизмлари эскирган сўзлар қаторига ўтди...

Стилистик (индивидуал – стилистик) неологизм. Бирор адабий асар муаллифи томонидан маълум стилистик мақсад билан яратилган, лекин кенг тарқалиш имкониятига эга бўлмаган, тилнинг луғат таркибига кирмаган неологизм (Rozental vd. 1976: 197). Айни луғатда **окказионализм** ва **окказионал** тушунчаларига ҳам алоҳида тўхталинган: “**Окказионализм**. Маълум матн шароитидагина қўлланиб, унумсиз сўз ясаш қолипи асосида яратилган сўз. Қиёсланг: стилистик неологизм”.

“**Окказионал** (лотинча occasionalis - тасодифий). Умум томонидан қабул қилинган қўллашларга мос келмайдиган, индивидуал хусусиятга эга бўлган, махсус контекстга боғлиқ бўлмаган (қиёсланг: узуал)” (Rozental vd. 1976: 197).

Узуал терминига берилган таърифни ҳам кўрайлик.

“**Узуал**. Маълум тил жамоасининг қўлланиш талабига мос келадиган сўз, фразеологик ибора, грамматик конструкция ва ҳ.к. (қиёсланг: **окказионал**)”.

“**Узус** (лотинча usus – урф, қоида, қўллаш). Маълум тил вакиллари томонидан қўллаш учун қабул қилинган сўз, турғун бирикмалар, шакллар, конструкциялар ва ҳ.к.” (Rozental vd. 1976: 197).

Берилган таърифлар қиёсланса маълум бўладики, луғат тузувчилар окказионализмни неологизм деб қарашдан қочишга ҳаракат қилганлар. Улар кўрсатган стилистик неологизмларга берилган тавсифлар моҳият жиҳатидан окказионализм тавсифларига яқин, лекин биринчисида “тилнинг луғат таркибига кирмаган” деган фикр ҳам борки, у иккинчи сўз тавсифи ичида йўқ. Шундай тасаввур туғиладики, окказионализмлар неологизмлардан фарқ қиладиган бирликлар, лекин муаллифлар уларни қатъий равишда неологизм эмас, дея олмайдилар.

А.Ҳожиёвнинг “Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати”да “Окказионализм продуктив бўлмаган қолип асосида ясалган, фақат шу матннинг ўзида қўлланган сўз, индивидуал услуб неологизми. Масалан,

музқаймоқ (морожный) каби” деган таъриф берилган. Бундан ташқари, луғатда окказионал маъно ҳақида ҳам тушунча берилган: “**Окказионал маъно** (лот. occasionalis - тасодифий). Сўзнинг семантик структурасида шаклланиб етмаган, маълум индивидуал қўллашда реаллашадиган маъно: *Фан, санъатнинг гуллари бутун, тўпланганди суҳбат учун* (Ойбек). Қийёсланг: узуал маъно” (Хоҗиев 1985: 63).

Бу изоҳ ўзбекча окказионал сўз ва окказионал маъно ҳақида аниқ маълумот беради. Кўринадики, “окказионализм” “индивидуал услуб неологизми” термини билан синонимик тарзда қўлланиши мумкин экан, чунки луғатлар қоидалаштирилган, муайян меъёрларга солинган тушунчаларни беради. Окказионализмларга луғатларда эътибор берилмоқда экан, уларнинг хусусиятларини санашда буни ҳисобга олиш керак, деб ўйлаймиз.

Мавжуд илмий адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатдики, окказионализм пайдо бўлиш хусусияти, неологизм ифодаладиган тушунчасига кўра маълум маънода алоқадорликка эгадек туюлади. Лекин бу лисоний ҳодисалар бир-биридан фарқ қилади. Қуйида ушбу масала ҳақида ўз фикри- мизни билдирамиз.

Янги сўз (неологизм) ва окказионализмнинг ўзаро муносабати ҳамда фарқини қуйидаги тўрт мезон асосида таҳлил қилиш мумкин:

1. Муаллифнинг (яратувчининг) бор ёки йўқлиги. Бу мезон янги сўзни таърифлаш учун муҳим эмас. Янги сўз – тил факти. Окказионал сўзлар эса нутқ факти ҳисобланади. Окказионал сўзларнинг муҳим белгиларидан бири унинг бирор муаллифга тааллуқлилигидир. Бундай сўзларнинг аксарияти хотирада қайта тикланмайди. Улар бирор шахс томонидан биринчи бор яратилади. Албатта, оғзаки нутқда учрайдиган окказионал сўзларнинг кимга тааллуқли эканлигини билиш мумкин эмас, бунга оғзаки нутқнинг қўнимсиз, ўзгарувчанлиги ҳалақит беради, аммо ёзма нутқ окказионал сўзларнинг яратувчисини топишни анча енгиллаштиради. Бир сўз билан айтганда, окказионал сўзлар принципаал равишда аниқ шахсга – ана шу окказионал сўзнинг яратувчисига тааллуқлидир. Тилда эса унинг ҳар бир факти, шу жумладан, янги сўзлар ҳам фақат ижтимоий жиҳатдангина, яъни мазкур тил эгалари бўлган барча кишилар жамоасига қарашли мутлақ эгасиз бирлик сифатида аҳамиятлидир. Тилдаги барча сўзлар сингари, кейинчалик эгаси унутилгач, янги сўзлар умумлаштирилган ва уларнинг муайян муаллифларга тегишли эканлиги эсдан чиқарилган.

2. Сўзнинг янгилик ўлчови муҳим, лекин барча янги сўзлар учун абсолют ва мажбурий эмас. Мазкур ўлчов ҳозирги замон янги сўзлари, сўзнинг янгилиги сезилиб турадиган долзарб (фаол) янги сўзлар учунгина мажбурийдир. Масалан, *тижоратчи, жамоа хўжалиги, вазирлик* ва шу кабилар 90 - йилларда қўллана бошлади, ҳозирги кунда уларнинг янгилик бўёғи йўқолди.

Неологизм тушунчасининг генетик ўзаги ва принципиал асоси сўзнинг янгилик сифатидир. “Демак, неологизм ниҳоятда нисбий тушунчадир. Неологизмнинг янгилик бўёғини йўқотиб одатий, нормал сўзлар қаторига ўтиши типик конуниятдир. Сўз энди пайдо бўлганида, янгилик бўёғини сақлаб турганида неологизм хусусиятини сақлайди. Янги сўз тил томонидан тамоман ўзлаштирилмагунча; лексиканинг фаол захираси фондига қўшилмагунча, яъни ғайритабиийлик оттенкасини йўқотмагунча неологизм бўлиб қолаверади” (O‘zbek tili leksikologiyasi 1981). Лекин шунга қарамай, бу хусусият ҳамма янги сўзларга ҳам хос эмас. Ўтмиш даврлардаги (нисбий) янги сўзларда бундай сифат йўқ, аммо у долзарб янги сўзларда бор. Шунини унутмаслик керакки, нисбий янги сўзлар ўз вақтида долзарб янги сўзлар бўлган. Чунки долзарб янги сўзлар вақт ўтиши билан муқаррар равишда нисбий янги сўзларга айланади. Долзарб янги сўзлардаги янгиликни ҳис этиш ана шу янги сўзда бўлиши лозим бўлган мажбурий белгидир. Умуман олганда, янгилик хусусиятининг янги сўзга хослиги мутлақо шубҳасиздир. Бу хусусият неологизм умумий тушунчасининг асоси бўлиб ҳисобланади. Мана шу маънода Э.Бегматовнинг неологизмнинг моҳияти юзасидан айтган қуйидаги фикрлари ҳақиқатдир: “Неологизм пайдо бўлиш даврига кўра янги ёки энг янги сўз бўлиб, унда янгилик оттенкаси яққол сезилиб туради. Неологизм тилда янги пайдо бўлган сўздир. У тил норматив сўзлар қаторига ўтиб улгурмаган лексемадир. Шу туфайли неологизмлар луғат таркибининг пассив қатламига мансуб сўзлар ҳисобланади” (O‘zbek tili leksikologiyasi 1981). Ҳамма қийинчилик шундаки, бу хусусиятни таҳлил қилган пайтда уни сон ёки расмий жиҳатдан характерлаб бўлмайди. Бу ўрганилаётган хусусиятнинг тилшунослар томонидан объективлаштириш ва таърифлашни жуда қийинлаштиради. Масалан, тилда пайдо бўлган сўз ўзининг янгилигини (ва шу билан бирга ўзининг неологизмлик мақомини) қанча вақт сақлаб қолишини айтиб бериш жуда қийин, ҳатто мумкин ҳам эмас. Тилда пайдо бўлган сўз семантик жиҳатдан қанчалик долзарб, яъни унга нутқий эҳтиёж қанча кучли бўлса, у тил жараёнига қанчалик жадал қўшилиб кетса, унинг янгилиги шунчалик тез сўниб боради ҳамда унинг неологизм сифатидаги муддати ҳам шунчалик қисқа бўлади. Масалан, бугунги кундаги бир қатор *вазир, вилоят,*

туман, ҳоким, телекўприк, тамаддинома, нафақахўр, тақдимот каби янги сўзлар худди шу ғоят долзарблиги ва тез-тез қўлланиши сабабли ўзининг янгилигини йўқотди.

Шундай қилиб, янги сўзлар бевосита тилдаги тарихий ўзгаришлар умумий занжирига киради ва шунинг учун ўзи ҳам ана шу ўзгаришларга учрайди. Неологизм тушунчасининг принципиал шартлари ва белгиларидан бири бўлган бундай ҳол тарихий вақт мезони туфайли лингвистик жиҳатдан киритилган, алоҳида нутқ факти сифатидаги окказионал сўзларга ётдир.

3. Ниҳоят, айтиш керакки, янги ва окказионал сўзлар тил луғат таркибига кириш ёки кирмаслик мезони жиҳатидан ҳам жуда турличадир. Янги сўзларнинг тил луғат таркибига кириши (аниқроғи, тилнинг бир қисми эканлиги) ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди. Адабий тилнинг тарихи шундан далолат беради. Окказионал сўзлар соф нутқ маҳсулидир. Фақат тил факти бўлиб, окказионаллик мақомидан ажралган (ёки бундай мақомга умуман эга бўлмаган) тақдирдагина юзага келган сўз янги сўз деб аталиши мумкин.

Э.Бегматов ўзбек тилида янги сўзлар ва уларнинг лисоний хусусиятлари ҳақида қуйидаги фикрларни билдиради: “Тил лексикасига эскириш хусусияти билан бир қаторда янгиланиш ҳам хосдир. Тилда кўриб ўтилганидек, баъзи сўзлар эскириши, истеъмолдан чиқиши қонуний ҳол бўлгани каби, унда янги сўзнинг туғилиши, яратилиши ҳам табиийдир. ...Ўзбек тилида янги даврда пайдо бўлган янги луғавий бирликлар бу тил лексикасининг **янги сўзлар қатлами**ни ташкил қилади.

Янги сўзга экспрессивлик – янгилик бўёғи хос бўлади. Янги сўз биринчи дуч келган кишига, айниқса, эски тил лексик нормаси билан таниш кекса авлодга ғайритабиийдек туюлади. Бу ҳол лингвистикада лексик идиосинкразия деб юритилади” (O‘zbek tili leksikologiyasi 1981).

4. Маълумки, сўзнинг пайдо бўлишидаги тарихий вақт омили неологизм тушунчасини таърифлашда асосий белгилардан бири ҳисобланади. Вақт ва ҳаёт жараёнида эскириб қолиши мумкин бўлган, ўз янгилик сифатини камайтириб бора оладиган сўзларгина янги сўз бўлиши мумкин. Тилда янги сўзнинг вужудга келиши унинг тарихий шаклланиши давомида амалга ошиб келган. Шунинг учун неологизмни аниқлаш чоғида қайси тарихий даврга тааллуқли сўз назарда тутилаётганлигига қараб, неологизмнинг нисбий ўзгарувчанлик характери ҳисобга олинади.

Э.Бегматов тўғри таъкидлаганидек: “ Сўзнинг янгилиги ёки эскилиги сўзнинг тилда пайдо бўлиш даврига кўрадир. Сўзнинг қўлланувчанлиги ёки эскирганлиги лексемаларнинг функционал активлиги ёки пассивлигига кўрадир” (O‘zbek tili leksikologiyasi 1981). Шу маънода ҳар бир сўзни унинг пайдо бўлган вақтига нисбатан принципиал равишда неологизм деб аташ мумкин. Бунда фақат у ёки бу сўз тилда қачон пайдо бўлганлигини аниқлаш керак. Масалан, *колхоз*, *совхоз*, *трактор*, *тракторчи*, *пионер* сингари сўзлар ўзбек адабий тили тарихида XX асрнинг 30 - йиллари неологизмлари ҳисобланади. Вақт ўтиши билан улар янгилик бўёғини йўқотиб, тил эгалари онгига сингиб, кенг қўллана бошлаган ва фаол сўзлар қатламидан ўрин олган. Аммо бугун *колхоз*, *совхоз*, *пионер* сўзлари истеъмолдан чиқиб, тарихий сўзларга айланди.

XX асрнинг 30 - йилларида хилма-хил сўз ясаш типи асосида янги сўзлар гуруҳи юзага келди. Булар нисбий ўзгарувчан бўлиб, уларнинг вазибалари аниқ тарихий давр, аниқ матн билан боғлаб ўрганилади. Шунинг учун ҳам XX асрнинг 40 - йиллари, 50 - йиллари, 60 - йиллари, 70 - йиллари, 80- йиллари, 90- йиллари неологизмлари тўғрисида алоҳида-алоҳида гапиришга тўғри келади. Ҳар бир давр неологизми турли тарихий эволюцияларни бошидан кечириб, ўзининг янгилик сифатини аста-секин йўқотиб борган ҳолда яшайди. “Тилда янги сўзларни яратиш тилнинг тарихий ривожланиши, унинг вақт жиҳатидан олдинга ҳаракат қилиши маҳсулидир. Шунинг учун тилдаги барча янги ҳосил бўлган сўзларни фақат синхрон тарзда эмас, балки диахрон тарзда, яъни тил ривожланишининг муайян даврида юзага келганлиги нуқтаи назаридан ўрганиш мумкин” (Timofeyev 1971: 30). Бундан шу нарса келиб чиқадики, янги сўз тушунчаси диахрондир.

Окказионал сўзлар хотирланмайдиган хоссагагина эмас, балки қўлланиш жиҳатидан бир марталик ва синхрон-диахрон қоришиқлик хоссасига ҳам эгадир (Likov 1976: 12-14, 18-19). Демак, улар тарихий вақтга нисбатан тааллуқсиздирлар. Шунинг учун бундай сўзлар неологизм деб атала олмайди.

Шундай қилиб, янги сўзни таърифлашда вақт мезони зарур, лекин юқорида кўрсатилганидек, у абсолют эмас, унга нисбийлик жиҳатидан қаралади.

Юқорида келтирилган далилларга асосланиб, янги сўзга шундай таъриф бериш мумкин: Янги сўз тилда ўз тарихий ҳаётининг дастлабки босқичини ўтаётган, янгилик бўёғига эга бўлган сўздир.

Шундай қилиб, **янги сўз** терминини окказионал сўзларга нисбатан уларнинг алоҳида хоссалари туфайли қўллаб бўлмайди. Янги сўз у ёки бу далилни (мазкур ҳолда янги сўзнинг ифодаланиш далилини) муайян фактга боғлайдиган тамомила диахрон тушунчадир. Окказионал сўзлар ўз “ички” тарихидан маҳрум бўлганлигидан принципиал жиҳатдан “нотарихийдир”, чунки бир марта қўлланиши, аксариятининг хотирада қайта тикланмаслиги ва синхрон - диахрон коришиқлиги туфайли улар тилда узок вақт яшашдан маҳрумдир. Окказионал сўзларнинг пайдо бўлиши ҳар ҳолда унга нисбатан ташқи белги бўлган тарихий фактлар билан боғлиқ. Масалан, окказионал сўз ўзи юзага келган аниқ тарихий санага эга бўлиши, ўз аниқ тарихий шахси, ўз муаллифи билан, шунингдек, унинг пайдо бўлишига олиб келган сабаблар ва вазиятлар билан алоқадор бўлиши мумкин. Бундай сўзларга, барқарор (узвал) сўзлардан фарқли равишда, чинакам тарих ётдир. У вақти-вақти билан ўзгариб турадиган хусусиятлардан маҳрумдир, яъни лексик аҳамият, стилистик бўёк, экспрессивлик, сўз ясовчи структура ва ҳоказолар соҳасидаги ички ривожланишдан маҳрумдир.

Натижа

Окказионал сўзнинг тарихий ҳаёти нуқтали характерга эга, чунки унинг ишлатилиши принципга кўра диахрон жиҳатдан узокқа чўзилмайди.

Окказионал сўзлар тилнинг вақт жиҳатига даҳлдор эмас, яъни уни, пайдо бўлган вақтидан қатъи назар, на янги сўз, на барқарор сўз деб атаб бўлмайди. Янги сўз ёзма матнларда муҳрланиб қолиши мумкин, аммо у оғзаки нутқда туғилганида нутқий жараён тугаши билан яшашдан маҳрум бўлади. Ўзбек адабий тили тарихининг турли даврлари адибларига (М.Шайхзода, Ҳ.Олимжон, У.Носир, Чўлпон, Миртемир ва бошқалар) тегишли окказионал сўзлар ўзи яратилган матнда бизнинг кунимизгача етиб келиб, ҳеч қандай ўзгаришга учрамади, шу жумладан, эскирмади ҳам, фаоллашмади ҳам; тарихий давр факторидан узок бўлганлиги туфайли бундай бўлиши мумкин эмас эди. Демак, бундай ҳолда окказионал сўзлар тарихий ривожланиш ва ўзгариш омилидан йироқдир.

Окказионал сўзларнинг ана шу биз кўрсатган хусусиятлари, яъни уларнинг принципиал жиҳатдан “эскирмаслиги” улар тўғрисида “доимий янги сўзлар” ёки “абадий янги сўзлар” деган анча кенг тарқалган фикрларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, окказионал сўзларни янги сўзлар қаторига қўшиш тўғри ҳам, мақсадга мувофиқ ҳам эмасдир. Улар нутқнинг ўзига хос хусусиятга эга бўлган индивидуал бирлигидир.

Xulosa qilib aytganda, terminlar badiiy asarda obrazli tasvir vositalaridan biri sanalgan epitetlar vazifasida kelib, matnning poetik qimmatini oshirishga xizmat qila oladi.

Adabiyotlar

Shteyntal G. Grammatika, logika i psixologiya.

Zveginsev (1956) V. Xrestomatiya po istorii yazikoznaniya XIX-XX vekov. ch.1.M.

Potebnya A. (1874) Iz zapisok po russkoy grammatike.- Voronej.

Vinogradov V.V. (1947) Russkiy yazik. M. –L.: Uchpedgiz.

Usmonov S. (1963) So‘z – til birligi va nutq birligi sifatida // Tilshunoslik masalari. Toshkent: O‘zSSR FA.

Ne‘matov H., Bozorov (1992) O. Til va nutq. Toshkent: O‘qituvchi.

Axmanova O.S. (1969) Slovar lingvisticheskix terminov. - M.: Sov. Ensiklopediya.

Slovar inostrannix slov (1979) M.: Russkiy yazik.

Rozental D.E., Telenkova M.A.(1976)Slovar – spravochnik lingvisticheskix terminov. - M.: Prosveщeniye.

Xojiyev A. (1985) Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. Toshkent: O‘qituvchi.

O‘zbek tili leksikologiyasi (1981) Toshkent: Fan.

Timofeyev K.A. (1971) Ob osnovnix ponyatiyax slovoobrazovaniya. Russkiy yazik v shkole.

Likov A.G. (1976) Sovremennaya russkaya leksikologiya (russkoye okkazionalnoye slovo). M.: Nauka.

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 1 Sayı / Issue 2, Kasım/ November 2022, 45-52

Atıf/Citation: Hamidov, H. (2022). Kaynak Eserin Üslubunun Çeviri Esere Yansıtılması Sorunu (çev. Hüseyin Baydemir). *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 45-52.

KAYNAK ESERİN ÜSLUBUNUN ÇEVİRİ ESERE YANSITILMASI SORUNU

The Problem of Reflecting the Style of the Source Work into the Çeviri / Translation Work

(Çeviri Geliş Tarihi: 16.11.2022 / Kabul Tarihi: 23.11.2022)

Hayrulla HAMIDOV*

Çeviren: Hüseyin BAYDEMİR**

Bedii tercüme, iki üslubun bir araya gelmesiyle hasıl olan yeni edebî olgudur. Tercüme cereyanında iki kalem sâhibinin üslubu karşı karşıya gelir, birbiriyle tanışır. Bu tanışma, tercümede hemhal olma, birbiriyle iç içe geçip gitme şeklinde vücuda gelir, demektedir mütercim E. Ochilov (2014, 114). Bu cihetten kaynak eserin üslubunun tercümeyle olabildiğince yansıtılması, tercümanın önünde duran en büyük zorluklardan biridir. Öyle ki çok yalın üslupla yazılmış bir eserin bile tercümede karmaşık sorunlar çıkarması mümkündür. Bu makalede, mezkur mesele, çağdaş Özbek edebiyatının tanınmış temsilcilerinden Isajon Sulton'ın *Bog'i Eram* kitabından alınan "Shamolli Kecha" (Sulton, 2015a) hikâyesi, *İrem Bağı* adıyla Antalya'da yayımlanan kitapta yer alan aynı hikâyenin Türkçe tercümesi "Rüzgârlı Gece" (Sulton, 2015b, 9-19) ile kıyaslanarak tahlil edilmiştir. Çalışmadan çıkan sonucun, Özbek

* Özbek yazar, Doç. Dr., Taşkent Şarkinaslık Üniversitesi.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Prof. Dr. Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, hbaydemir@atauni.edu.tr ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1784-1792

Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılacak edebî tercümelerde karşılaşılması muhtemel sorunlara ışık tutacağı ümit edilmektedir.

Tercüme edilen eserin yalın üslubunun edebî tercümede bir kısım zorluklar çıkardığı bir gerçektir. Son dönem Özbek edebiyatı temsilcilerinden Isajon Sulton'un eserleri, sade dili ve millilikle yoğrulmuş olmasıyla ayrı bir yere sahiptir. Onun eserleri edebî akım noktayı nazarından diğer meşhur yazarların eserlerinden farklı olsa da; onların eserlerinde gelenekleşen yalın cümle yapısı ve söz varlığının Isajon Sulton'un eserlerine yansımadağı söylenemez. O da her bir kelimeyi sözlük ya da başka yazılı kaynaklardan ziyade halk dilinden, günlük hayattan almakta; her bir sözcük ve ibareyi özenle seçmektedir.

Isajon Sulton'un Türkiye Türkçesine aktarılan hikâyeleri toplamı *İrem Bağ*'nın ön sözünde Türk araştırmacı Hüseyin Baydemir şöyle der: "Yazar iyi bir çevre gözlemcisidir, kelimelerle tabiatın resmini çizer. Bu tabiat, hareketsiz bir tablo gibi değil; aksine, bütün teferruatıyla akıp giden canlı bir manzardır" (Sulton 2015b, 5).

Altını çizmek gerekir ki, edebî eser ne kadar yalın üsluba sahip olursa olsun, bu üslubun çeviri esere yansıtılması, tercüman için büyük bir meşakkat talep etmektedir. Mesela, yazarın *Shamolli Kecha* hikâyesinden alınan aşağıdaki parçayı okurken, okuyucunun gözlerinin önüne, hasta çocuğunu kucaklayıp kaldıran zayıf, hasta görünümlü kadın portresi gelmektedir: "*Bu beva xasta hol, ozg'in, ko'p javraydigan bir xotin edi. Yil o'tmay ingichka, rangi siniqqan, ozib to'zgan bir bola tug'di*" (Sulton 2015a, 244). Bu küçük parça bile yazarın -gerçekten- kelimelerle resim çizme maharetini göstermektedir. Cümleyi bütün teferruatıyla kavrayan tercüman, bu parçayı Türkiye Türkçesine şöyle tercüme etmiştir: "*Üvey anne hasta görünümlü, zayıf, çelimsiz olmasına rağmen çenesi düşük bir kadındı. Aradan bir sene geçer geçmez solgun, cılız bir çocuk doğurdu*" (Sulton 2015b, 11). Tercümede, parçanın orijinalindeki sözcüklerin manasını tam olarak yansıtan kelime ve kelime gruplarının seçildiği görülmektedir. Mesela, "*ko'p javraydigan*" kelime grubu "çenesi düşük" ibaresiyle; "*beva*" sözcüğü ise metindeki anlamından yola çıkarak "üvey anne" olarak aktarılmıştır. Mahir tercüman ayrıca "*xasta hol, ozg'in*" sıfatlarını "hasta görünümlü, zayıf, çelimsiz olmasına rağmen" (*xasta hol, ozg'in, quvvatsiz bo'lishiga qaramay*) şeklinde çevirerek, Türk okuyucusu için daha anlamlı, daha da etkileyici olmasını sağlamıştır.

Türk araştırmacı Hüseyin Baydemir, yazarın çizdiği tasvirler hususunda: "... dış dünyanın zahirî fırtınaları, kahramanla birlikte okurun iç dünyasında daha da güçlü fırtınalar koparabilmektedir" (Sulton 2015b, 5) diye yazmıştır. Gerçekten de

yazarın mahareti, eserdeki edebî tasvir ve diğer ifade vasıtalarıyla ölçülmektedir. Bunu, incelememize konu olan eserden alınmış aşağıdaki parçadan da görmek mümkündür: “*Tuproq’i to’zg’ib yotgan ko’chadan deyarli chopib borar edi yigitcha. Hech qayerda chiroq yo’q, hov naridagi ba’zi uylarning kichkina derazalarida sham alangasi lipillamoqda. U uydagi kishilar balki hozir bamaylixotir gurunglashib o’tirishgandir? Yigitchaning yuragi qiniga sig’may ura ketdi, ich-ichidan g’alati, yovvoyi sevinch ko’tarilib keldi. U qah-qah otib kulib yubordi, nafasi tiqilib-tiqilib kuldirdi. Nihoyat buvining eski uyiga yetib keldi. Ichkari tomonidan zulfini ilingan eshik ham shamolda taqirlamoqda edi, yelkasi bilan qattiq urgan edi, ochilib ketdi*” (Sulton 2015a, 249).

Parçada eser kahramanının haletiruhiyesi, etrafında cereyan eden hadiseler, tabiatla kurulan bağ üzerinden aks ettirilmektedir. Çünkü bu bir edebî eserdir. “Bilimsel eser dili, umumi düşünceleri anlattığı halde; edebî eser dili, insan kalbini bütün karmaşıklıklarıyla birlikte tabiat manzaralarına münasip bir tarzda aksettirir” (Hotamov ve Sarimsoqov 1983, 375). Parça, Türkiye Türkçesine başarıyla aktarılmıştır: “*Toprağı savrulan sokakta koşuyordu ağabey. Hiçbir yerde elektrik yok. Ancak bazı evlerin penceresinde mumun titrek ışığı ışıltıyordu. O evdekiler şu an sohbet edip oturuyor olmalı, diye geçirdi aklından. Delikanlının kalbi hızla atmaya başladı. Nefesi kesilerek güliyordu. Nihayet ninesinin eski dökük evine de ulaştı. Arka tarafından zincirlenmiş kapı rüzgârda sallanıp duruyordu. Delikanlı omzuyla iterek kapıyı açtı*”¹ (Sulton 2015b, 16). Tercümanın, eserin orijinalindeki manayı okuyucuya yeterli düzeyde ve -bir bütün olarak- oldukça anlamlı bir şekilde aktarmaya gayret ettiği görülmektedir. Yine de tercümanın metni daha büyük bir titizlikle tetkik etmesi, mukabil sözcükleri özene özene seçmesi, herhangi bir kelime veya kelime grubunu kurban etmemesi gerekirdi. O zaman tercüme daha dolgun ve orijinaline daha yakın olurdu. Çünkü, edebî eserler bilimsel metinler gibi tercüme edilirse eğer, insan ruhunun en küçük “mikroskobik cilveleri” esere yansıtılamaz; tercüme oldukça kuru ve yavan kalır. Herhangi bir ibareyi, metnin anlamına hanel getirmeksizin

¹ Eserin Türkiye Türkçesi çevirisinde (s. 16) bu parça tam olarak aşağıdaki şekilde aktarılmıştır. Makalenin müellifi Sayın Hamidov’un sanırım dikkatsizlikle altı çizili kısımları atladığı görülmektedir: “*Toprağı savrulan sokakta koşuyordu ağabey. Hiçbir yerde elektrik yok. Ancak bazı evlerin penceresinde mumun titrek ışığı ışıltıyordu. O evdekiler şu an sohbet edip oturuyor olmalı, diye geçirdi aklından. Delikanlının kalbi hızla atmaya başladı, içinde tuhaf bir sevinç kıpırdamaya başlamıştı. O ansızın kahkaha atarak gülmeye başladı. Nefesi kesilerek güliyordu. Nihayet ninesinin eski dökük evine de ulaştı. Arka tarafından zincirlenmiş kapı rüzgârda sallanıp duruyordu. Delikanlı omzuyla iterek kapıyı açtı*” (A.N. < Aktaranın Notu)

çevirme ihtimalinin birden fazla olduğu durumlarda profesyonel tercüman onlar arasından en uygun, en iyi oturacak olanını seçip alır. Buna tercüme mahareti denilir. Yukarıdaki parçanın tahliline tekrar dönecek olursak, ilk cümle (*Tuproq'i to'zg'ib yotgan ko'chadan deyarli chopib borar edi yigitcha*) neredeyse kelimesi kelimesine aktarılmıştır: *Toprağı savrulan sokakta koşuyordu ağabey. "Yigitcha" sözcüğü "ağabey" şeklinde çevrilmiştir. Tercüman ayrıca toprağın "savrulmadığı"nı, sadece muhitin "toz toprak içinde" olduğunu gözden kaçırmıştır. Cümle, Toz topraklı sokakta koşarak ilerliyordu delikanlı* şeklinde çevrilsedi daha uygun olurdu. Aynı zamanda, *"Hech qayerda chiroq yo'q, hov naridagi ba'zi uylarning kichkina derazalarida sham alangasi lipillamoqda"* cümlesinin *"Hiçbir yerde elektrik yok. Ancak bazı evlerin penceresinde mumun titrek ışığı ışıltıyordu"* şeklinde değil de (ışık ışıltıyordu – tavlotojı) "Evlerde elektrikler kesilmiş, biraz ileride bazı evlerin küçük pencerelerinden pırıldayan mumların sönük ışıkları görünüyordu"² biçiminde aktarılması daha uygun olurdu.

Tanınmış Rus şair, tercüman ve araştırmacı Çukovskiy'nin belirttiği üzere "Tercümede kelimeyi kelimeyle değil; tebessümü tebessümle, ahengi ahenkle, duyguyu duyguyla aktarmak zaruridir" (1968, 3). Devamında, böyle yapılmadığı sürece, tercüman, müellifin yüzünü maskeleymiş ve maskeyi de onun asıl yüzü olarak göstermiş olur, diye uyarılmaktadır. Zira, "çeviri yoluyla yeniden yazma örneği olarak

² Bu cümlelerin aktarımında müellifin önerdiği karşılıkların da metnin anlamına tam uygun olmadığı görülmektedir. Kaynak metinde geçen *"Hech qayerda chiroq yo'q..."* ifadesine bakılırsa etrafta olmayan şey elektrik değil "ışık"tır. Müellifin önerdiği *"evlerde elektrikler kesilmiş"* ifadesinden, "sokak lambalarının yanıyor olma ihtimali" gibi ekstra bir anlam da çıkarılabilir. Halbuki yazar, ortalığın kapkaranlık olduğunu ifade etmektedir. Metne göre bu yerleşkede elektrik olup olmadığı zaten bilinmemektedir. *"chiroq yo'q"* ifadesinin "elektrikler kesilmiş" şeklinde aktarılması, hedef metinde anlam genişlemesine yol açacağından, kaynak ve hedef metin arasında uyumsuzluk tebarüz edecektir. Cümlelerin devamında mum ışığının titremesinden (*hov naridagi ba'zi uylarning kichkina derazalarida sham alangasi lipillamoqda*) bahsedilmektedir. Müellifin önerdiği karşılığa, Özbek Türkçesinde "ışığın titremesi" manasını da ihtiva eden *lapilla-* fiilinin anlamı yok olmuştur. "Işık" ifadesinin aynı cümle içinde iki kez kullanılmaması için, cümlelerin ilk yarısını tersinden kurmak daha doğrudur. Bu durumda, anlama hanel getirmeksizin, şöyle aktarmak en uygunu olacaktır: "Etraf karanlık, az ötede bazı evlerin küçücük pencerelerinde titreyen mum ışıkları göze çarpmaktadır." Tercümanın çevirisi, müellifin önerdiği karşılığa göre anlama daha yakındır. "Işık ışıltıyor" ifadesi Türkiye Türkçesinde her ne kadar kullanılabilir olsa da edebî metinlerde kulak tırmalayıcı ve ahenk bozucu bir yapıya dönüşmektedir. Müellif bu konuda ise haklıdır. Hikâye Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra iki metnin karşılaştırılarak tashihi tarafımdan yapılmıştır. Dolayısıyla bir eleştirilen olarak müellifin bu makalede haklı olarak tespit ettiği bazı hususlar benim de gözümde kaçmış sayılmaktadır. (A.N.)

ortaya çıkan bedii eser nüshası, süreç içinde, taklit ve telif eser arasında bir kategori oluşturur” (Leviy 1974, 90). Isajon Sulton’ın eserlerini Türkiye Türkçesine aktaran ekip, bu prensibe mümkün olduğunca bağlı kalmıştır.

İrem Bağı’nın ön sözünde Hüseyin Baydemir, Isajon Sulton’ın eserlerinde, Özbekistan’da doğup tabiatın koynunda yetişmiş, yüreği de tabiat gibi saf, sade kişilerin hikâyelerinin anlatıldığını özellikle vurgular: “*Muvakkaten kırlara çıkmış şehir insanından ziyade tabiatın içinde büyümüş ve onun bir parçası olan; ruhu ve gönlü engin, samimi, duygu yüklü ‘sade insan’ın öyküsünü okursunuz hikâyelerinde. ... Kahraman, okurla hemencecik ünsiyet bağı kurabildiği için, okuru da yanına, hızla o canlı tabiatın içine çekebilmektedir*” (Sulton 2015b, 5).

Yazar, eserde bir hadiseyi anlatırken olaylara kendi nazarıyla bakar. Eserin amacına uygun olarak, muvafık bir detay belirler ve kendi fikirlerini bu detay üzerinden aktarır. Mesela, edebî eserde tabiat tasvirini her bir yazar kendi keyfiyeti ve eserin yazılış gayesine uygun olarak verir. *Bog’i Eram* toplamına giren hikâyelerdeki tabiat hadiselerinin yorumunda bunu açıkça görebilmekteyiz. Tabiat tasvirleri, kahramanların kaderi, haletiruhiyelerindeki değişimleri, duyguları ve ruhsal galeyenlarıyla bir bütünlük arz etmektedir. Dikkat edilirse hikâyelerde rüzgâr, fırtına, boran, tufan ve nihayetinde doğal afetlere yol açan hadiselerle sıkça karşılaşmaktadır: “*Sal narida qishloq uylari tugab, yana kimsasiz dasht, g’alati oqish butalar, goh yakkam-dukkam, goh qalin, ayqashib ketgan qamishlar, yulg’unlar, to’rongillar to’la yaydoq dasht boshlanib ketgan, battar quturib esar edi Dang’araning tentak shemoli*” (Sulton 2015a, 251). Bu parçanın Türkiye Türkçesindeki tercümesine de dil zenginliği olabildiğince aksetmiş durumdadır. Özenle seçilerek yerleştirilmiş kelimelere, kelime gruplarına, “alışık olunmayan” cümlelere sıklıkla rastlanılmaktadır. Çeviri metne dikkat edilecek olursa, tercümanın -yukarıda- altı çizilen hususiyetleri çok iyi idrak ettiği, bitki adlarına özel bir ihtimam göstermekle birlikte Dangara rüzgârını aslına münhasır özellikleriyle aksettirdiği hemen sezilmektedir: “*Az ileride köy evleri bitiyor ve yine ıssız bozkırlar başlıyordu. Tuhaf beyazımsı çalılar, hasır otu ve kamışlar, meyan kökü ve acı yavşanlarla kaplı çölde Dangara’nın hırçın ve deli rüzgârı kudurmuşçasına esiyordu...*” (Sulton 2015b, 19). Tercüman, devrik cümle olarak kurulan “*...battar quturib esar edi Dang’araning tentak shemoli*” cümlesini “*...Dangara’nın hırçın ve deli rüzgârı kudurmuşçasına esiyordu...*” şeklinde kurallı cümleye dönüştürmüştü de kaynak metindeki herhangi bir sözcüğü kurban etmemiştir. Hatta “*tentak shemol*”ı “*hırçın ve deli rüzgâr*” diye aktararak yeniden yazma maharetini ortaya koymuştur.

Bedii eserin milliliğini belirleyen unsurlardan biri, her halkın kendi milli değerleri, bu değerler içinde de konuşma dilinde sıkça kullanılan ve yazı diline de yansıyan dilek, dua ve kargışlardır. Bunların tercümeyle yansıtılması, çevirinin en zor meselelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özbek halkının felsefesini, bu halka münhasır milli hususiyetleri, halk psikolojisini, mantalitesini derinlemesine bilmek; ayrıca iki halkın bedii tefekküründeki benzer ve farklı yönlerine dair malumat sahibi olmak, bedii eser tercümesinde karşılaşılabilecek eksiklikleri tespit etmeye ve gidermeye yardım edecektir. Altını çizmek gerekir ki Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde dilek, dua ve kargışlar birbirine benziyor gibi görünse de aslında dikkatle incelendiğinde aradaki farklılıkların mevcudiyeti kendini göstermektedir. Mesela, *“Bu – hayotda juda ko’p vaqealarni ko’raverib diydasi qotib ketgan kampir edi. Lekin hozir sarosimaga tushib, vahima va qo’rquv ila yigitchaning sochlaridan tortib, mushtlari bilan boshiga ura ura yig’lay-yig’lay nido qilardi:*

– *Erkak bo’lmay o’l, top singlingni, qirilib ketgur! Bor, qayt izingga topolmasang o’sha yoqlarda o’lib ket!”* (Sulton 2015a, 244).

Mütercim Ochilov “Millilik, her bir milleti diğerlerinden ayıran, özüne has hususiyetlerin bütünüdür. Bunları, milletin manevi ve maddi hayatına dair milli özellikler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür” (Ochilov 2014, 38) derken, ilmi noktayı nazardan edebiyatta millilik muammasının ve bu cümleden bir milli edebiyata mensup sanat eserini başka bir dile tercüme ederken bu muammanın tamamen bir yenilik, “orijinallık” kesp edeceğinin altını çizmektedir. Gerçekten de tamamen milli unsurlarla yoğrulmuş olan şu küçük parçayı okurken, insanın, *nice olaylara şahit olup göz pınarları kurumuş* Özbek ninenin portresini gözlerinin önüne getirmesi, hal ve tavırlarının altında yatan duygularını ve konuşma şeklini derinden hissedebilmesi mümkündür. Şiddetli fırtınada kız kardeşini kaybeden torununun saçlarından çeken ninenin haletiruhiyesi ve kargış dolu feryadının anlatıldığı parça Türkiye Türkçesine şöyle aktarılmıştır: *“Nine hayatın zorlukları karşısında dirayetli bir kadındı. Buna rağmen elinden hiçbir şey gelmiyor, çaresizce ağlayıp sızlıyordu. Evham ve korku ile torunun saçlarından çekip hıçkırıyordu. Kendi başını yumrukluyordu, kaderine lanetler okuyarak haykırıyordu nine:*

– *Kahrolası seni, ne biçim erkeksin? Bul kardeşini! Koş, geldiğin yerlerde ara, bulamazsan geber...”* (Sulton 2015b, 11). Parçanın ilk cümlesi *“Bu – hayotda juda ko’p vaqealarni ko’raverib diydasi qotib ketgan kampir edi”* olan kısım *“Nine hayatın zorlukları karşısında dirayetli bir kadındı”* şeklinde aktarılmıştır. Tercüman burada *“diydasi qotib ketgan”* ibaresini serbest çeviriyi tercih ederek aktarmıştır. Ayrıca *“Lekin hozir sarosimaga tushib, vahima va qo’rquv ila yigitchaning sochlaridan tortib, mushtlari bilan boshiga ura ura yig’lay-yig’lay nido qilardi”* cümlesi

de tercümede “*Buna rağmen elinden hiçbir şey gelmiyor, çaresizce ağlayıp sızlıyordu. Evham ve korku ile torunun saçlarından çekip hıçkırıyordu. Kendi başını yumrukluyordu, kaderine lanetler okuyarak haykırıyordu nine*” şeklinde verilmiştir. “*Lekin hozir sarosimaga tushib...*” ifadesi Türkiye Türkçesine “*Buna rağmen elinden hiçbir şey gelmiyor, çaresizce ağlayıp sızlıyordu*” şeklinde serbest çeviri tercih edilerek aktarılmıştır.

Metinde kargışlar da yer almaktadır:

“– *Erkak bo’lmay o’l, top singlingni, qirilib ketgur! Bor, qayt izingga topolmasang o’sha yoqlarda o’lib ket!*” Bu cümle Türkiye Türkçesine:

“– *Kahrolası seni, ne biçim erkeksin? Bul kardeşini! Koş, geldiğin yerlerde ara, bulamazsan geber...*” olarak çevrilmiştir. Tercüman, Özbek Türkçesindeki kargışların Türkiye Türkçesindeki mukabillerini bularak başarılı ve lezzetli bir çeviriye imza atmıştır.

Genel olarak şunu söylemek mümkün ki, çeviri yaparken sözcüğün anlamının metin içinde genişleyebileceğini unutmamak gerek. Bu, edebî tercümenin hassas yönlerinden biri olup üslup ile de doğrudan ilgilidir. Bununla birlikte tercümanın, kaynak eser müellifinin edebî kişiliği ve sanat anlayışı hakkında da yeteri derecede bilgi sahibi olması gerekir. Çünkü tercümanın başarısı, bir noktada müellifin sanat anlayışını kendisinde mücessem kılmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, kaynak eserin üslubu ne kadar yalın olursa çeviri sırasında da o kadar sorun ortaya çıkmaktadır. Isajon Sul-ton’un hikâyelerinin Türkiye Türkçesi çevirilerinin analizi bunu bize bir kez daha gösterdi. Şunu da peşinen belirtmek gerekir ki hikâyeleri Türkiye Türkçesine aktaran Türk ekip (ve bu ekip içinde yer alan Özbekistanlı araştırmacı Marufjon Yuldoshev) oldukça başarılı ve titiz bir çeviri yapmıştır. Bununla birlikte, edebî eser çevirisinin bütün sıkıntılı yönlerinin tek hikâye örneğinde ele alınmış bir makale çerçevesinde ortaya çıkarılmasının imkânsızlığı ortadadır. Dili, kültürü, tarihi, dinî aynı köklere dayanan Özbek ve Türk boylarının dillerinde zamanla ortaya çıkan özüne has gramatikal kuralların, cümlede söz dizilişinin ve özellikle halkların edebî tefekkürüne bağlı farklılıkların bilimsel olarak araştırılması akademinin en temel vazifelerinden biri olmakla birlikte, takdir edileceği üzere böylesine kapsamlı bir araştırma, bu makalenin sınırlarını aşan ayrı bir çalışmanın konusudur. Ayrıca gelecekte -bu konular üzerine- gerçekleştirilecek çalışmalar, Özbekçe-Türkçe veya Türkçe-Özbekçe çeviri meselesiyle ilgili nazari ve ameli problemlerin çözümüne katkı sağlayacak; Özbek-Türk edebî ilişkilerinin daha da gelişmesinde mühim rol oynayacaktır.

Kaynakça

- Çukovskiy, K. (1968). *Vısokoe İskusstvo*. Moskva: Sovetskiy Pisatel’.
- Hotamov, N ve Sarimsoqov, B. (1983). *Adabiyotshunoslik Terminlarining Ruscha-O’zbekcha Izohli Lug’ati*. Toshkent: O’qituvchi Nashriyoti.
- Leviy, Irji (1974). *İskusstvo Perevoda*. Moskva.
- Ochilov, E. (2014). *Tarjimashunoslikning Nazariy Masalalari*. Toshkent: ToshDSHI.
- Sulton, Isajon (2015a). *Bog’i Eram – Qissa va Hikoyalar*. Toshkent: “Sharq” Nashriyot-Matbaa Aktsiyadorlik Kompaniyasi Bosh Taxririyyati.
- Sulton, Isajon (2015b). *İrem Bağı – Seçme Hikâyeler*. (ed. Hüseyin Baydemir), Antalya: Baygenç Ajans Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: TDK Yayınları.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1 Sayı / Issue 2, Kasım/ November 2022, 53-54

Atıf/Citation: Karkınlı, R. (2022). Kırgız Türkçesi El Kitabı. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (2). 53-55.

KIRGIZ TÜRKÇESİ EL KİTABI

(Dıykanbay, M. (2022). Kırgız Türkçesi El Kitabı. Erzurum: Fenomen Yayıncılık)

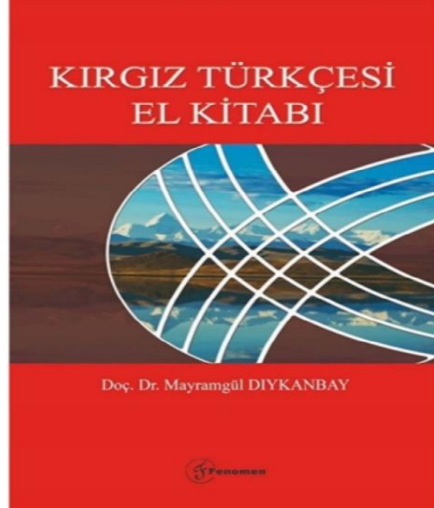
Kyrgyz Turkish Handbook

Kitap İnceleme / Book Review

(Kitap İnceleme Geliş Tarihi: 26.11.2022 / Kabul Tarihi: 29.11.2022)

Reyhan KARKINLI*

Türkiye’de yaklaşık otuz yıldır Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümleri öğrencilerine Kırgız Türkçesi dersi verilmektedir. Bu süre içerisinde Kırgızistan’dan gelerek Türkiye’de eğitim-öğretim faaliyetinde bulunan kişiler tarafından Kırgız Türkçesi ile ilgili birçok eser hazırlanmış ve alana önemli katkılar sunulmuştur. Akademisyen ve öğrenme sürecinde olan birçok insan bahse konu eserlerden istifade etmektedir. Ancak söz konusu eserlerin büyük çoğunluğu dil bilgisi ağırlıklı ve yoğunlukla bilimsel içeriklidir. Bu sebeple lisans seviyesinde olan öğrenciler bu eserlerden içinde bulunduk-

* Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Ph. D., *Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, reyhankarkinli@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8877-1736>.

ları zamanın da etkisiyle uzak durmaktadırlar. Dönemin ruhu, jenerasyonun özellikleri ve hızlı akan, değişen veri dünyası, lisans öğrencilerini, hız katan ve akıcı kaynaklara yöneltmektedir. Tamamen bu bilgi çerçevesinde hedeflendiği düşünülen, lisans düzeyindeki öğrencilere faydalı olacak bir el kitabı çalışması ortaya konulmuştur. Boyutları ve içerdiği bilgiler ile öğrencilere son derece anlamlı öğrenme kazanımları sunacağı değerlendirilen çalışmanın bir başucu kaynağı niteliği taşıyacağı öngörülmektedir. Çünkü eser tasarlanma fikri ve özellikleri ile büyük bir boşluğu doldurma yolundadır.

Kitap, lisans öğrencilerine Kırgız Türkçesini kolay bir şekilde öğretme, ilgiyi cezbetme ve azami fayda sunma ilkeleriyle “ dil nasıl öğrenilir?”, “ nasıl öğretilir?”, “niçin öğrenilir?” soruları çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu doğrultuda kitabın ana eksenini, öğrenme arzusu içerisinde olan öğrenciyi sunulan yoğun gramer kuralları ile yormaktan ziyade alıştırmalardan ve metinlerden istifade etmeye yönelterek, Kırgız dilinin temel kelimelerini, cümle ve konuşma kalıplarını öğretmek olarak planlanmıştır. Ayrıca üst seviyede okuyup anlayabilme yeteneği ile sohbet ederek konuşabilme kabiliyeti kazandırabilmek kitabın amaçları olarak belirlenmiştir. Kitabın en belirgin özelliği, öğrenmeyi basitleştirme biçimiyle karşımıza çıkmış olmasıdır.

Çalışmada alıştırmalar, doğru yazabilme alışkanlığını kazandırmak amacıyla, metinler ve diyaloglar ise konuşabilme yeteneği verebilmek üzere oluşturulmuştur. Bu yönüyle kitap çalışması, gramer materyallerinin ve kurallarının cümle içinde kullanılarak metinlerin okunarak anlaşılabilmesi ile konuşma yeteneği kazanımını ön plana çıkarmaktadır. Lisans öğretiminde ilk ve ikinci dönem olarak planlanan ve her biri 14'er haftalık olmak üzere tasarlanan bir yıllık ders düzenini dikkate almış olan kitap, 28 ünite (ders) şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme dersi verecek veya alacak olan öğreticiye de öğrenciyeye de süreci kolaylaştırmıştır. Kitabın öğrenene sunduğu diğer bir kolaylık ise her dersin yeni bir konu, alıştırma, metin ve sorularla desteklenmiş olmasıdır. Böylece önceki metinlerin unutulması bir zorluk olarak belirmeyecek ve her ders ile yeni bilgilere ulaşılmış olacaktır. Ders/ ünite girişlerinde basit bir anlatımla verilmiş olan gramer alıştırmalarını, metinler ve diyaloglar takip etmektedir. Ayrıca eserde yer bulan tüm metinler, öğrencilerin başlangıç aşamasındaki seviyelerini göz önünde tutarak ve ulaşabilecekleri seviyeleri dikkate alarak seçilmiştir. Bunun yanında eserin bir başka faydalı yönü de son kısma diyalog, alıştırma ve metinlerde yer alan tüm kelimelerden oluşmuş bir sözlükçenin ilave edilmiş olmasıdır.

Sonuç olarak başta üniversitelerde lisans düzeyindeki öğrenciler olmak üzere öğrenmek isteyenler için el kitabı niteliğinde hazırlanan bu çalışmanın, öğrenci

ve Kırgız Türkçesini öğrenmek isteyen herkese faydalı olacağı düşüncesi ile alana katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES

YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER :

Comparative Turkish Dialects and Literatures (Karşılaştırmalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları) Dergisi, Mayıs ve Kasım aylarında yılda 2 sayı olarak Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından yayımlanmaktadır. CTDAL, Yazı dili **Türkçe (tüm Türk lehçeleri)**, İngilizce ve Rusça olup, **yılda 2 kez** ve yalnızca elektronik ortamda yayımlanan, **bilimsel, hakemli bir dergi**dir. Dergi kapsamında Türkçe (tüm Türk lehçeleri), İngilizce ve Rusça dillerinde bilimsel dil, edebiyat ve kültür ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış karşılaştırmalı bilimsel yazılar yer alır.

Dergimiz ücretsiz ve açık erişim sağlayarak, alan ile ilgilenen tüm araştırmacılara bilgi kaynağı olmayı hedeflemektedir. Alanda üretilen nitelikli bilginin bilimsel yayıncılık aracılığıyla uluslararası boyutta görünürlüğünü ve erişilebilirliğini arttırmak ve bu bağlamda bilim dünyasına katkıda bulunmayı başlıca amaç edinmiştir.

Derginin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

AMAÇ

Ulusal ve uluslararası düzlemde erişilebilmekte;

1. Kültürün kalkınması ve uygarlık noktasından olan eğitimini, hareket noktasındaki sosyal, sosyal, okulla ele gelen sağlık bilimleri yayınları;
2. Kültür, medeniyet, kalkınma, miras, kültür kültürleri, kültür ülke ve halk eğitimi planlanmış ve eğitim öğretimsel ve uygulamak eğitime uygulanmayacak şekilde;
3. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kültür, ekonomi, aile ve işletim sistemine katkı sağlayacak şekilde yayınları;
4. Uluslararası kültür, kalkınma, kültür kültürü, kültürleri, her türlü miras gibi inceleme takip etmek için kapsamlı dilden arındırılmış çalışmaları yapmak;
5. Kültür araştırmaları alanı ile ilgilenen bilimsel disiplinlere kuramsal veya metodolojik katkıda bulunacak olan tanıtım ve eleştiri yazılarını;
6. Alana katkı sunacağı düşünülen çeviri yazılarını yayımlamak.

KONU

Öncelikli olarak Türkiye ve Türk dünyası kültürü ve medeniyeti olmak üzere araştırma, inceleme ve derlemeyi de içine alabilecek şekilde bilimsel araştırma kuram ve yöntemleri ile ilişkilendirilmiş kültür, uygarlık, kalkınma, değişim, kültürel miras, kültür ekonomisi konularını disiplinler arası olacak şekilde ele alan bilimsel makaleler.

İÇERİK

Özgünlük: Dergiye gönderilecek olan yazıların alanlarına katkı sağlayacak biçimde özgünlük taşımaları ve bu yazıların daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması niteliği beklenir. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarından çıkarılmış yayınlar alana katkı sağlayacak içerik taşımak kaydıyla özgün olarak değerlendirilecektir.

Tanıtım ve eleştiri yazıları: Alan çalışmalarına ilham verecek, teorik, kuramsal ve metodolojik gelişimine katkı sağlayacak olan eserler hakkında kaleme alınmış olan tanıtım ve eleştiri yazıları kabul edilecektir.

Çeviri yazılar: Kültür, medeniyet, kalkınma, kültür ekonomisi, halk bilimi, kültürel miras, kültür değişmesi, kültürel çeşitlilik, kültürel ifade, kültürlerarası etkileşim, korumaya ve uygulamaya yönelik kültürel ve halk bilimsel yaklaşımlar gibi çeşitli konularda katkı sunabilecek çeviri yazılar yayımlanacaktır.

Derleme: Sözlü veya yazılı kaynaklardan yapılmış derlemeler ve sözlü tarih çalışmalarına yer verilecektir.

ETİK İLKELER

Yayın Etiği: Dergiye gönderilen makaleler ulusal ve uluslararası yayın etiğine bağlı olmak zorundadır. Dergiye gönderilen makalelerin yayın etiği bakımından sorumluluğu yazarın üzerindedir. İki veya daha fazla yazarlı makalelerde ise sorumluluk bütün yazarların üzerindedir. Yazılarda ifade edilen görüşler ve düşünceler, bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar/yazarlara aittir, derginin ve kurumun görüşlerini yansıtmaz.

Bilimsel özgünlüğün, niteliğin ve herhangi bir intihal durumunun söz konusu olup olmadığının belirlenebilmesi için makaleler, dergi intihal koordinatörü tarafından Turnitin veya iT-henticate programları vasıtasıyla intihal incelemesine tabi tutulur.

Araştırma Etiği: Makalelerde başkalarına ait ölçek, fotoğraf gibi materyallerin kullanılması durumunda sahiplerinden izin alındığının belirtilmesi zorunludur.

Makalelerde başkalarına ait fikir ve sanat eserlerinin kullanılması durumunda telif hakları düzenlemelerine uygunluğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yasal/Özel İzin Belgesi: Makalelerde insandan anket, derleme, mülakat, odak grup görüşmesi, deney gibi veri elde etme yöntemlerinin kullanılması ve deneysel amaçlarla insanların veya hayvanların kullanılması durumları söz konusu olduğunda başvuru öncesinde çalışmanın yapıldığı ilgili kurumun insan veya hayvan araştırmaları amaçlı kurulmuş ilgili etik kurulundan onay belgesi alınmalıdır. Ayrıca yazı içeriğine uygun olarak kişisel hakların korunması kanununun da gözetilmesi gerekmektedir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makale Gönderimi: Yazarlar makalelerini <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil> adresinden üyelik oluşturarak dergiye gönderirler. Yazar, gönderim aşamasındaki çalışmasını aynı anda başka bir dergiye daha göndermediğini taahhüt eder.

Editör Kurulu: Editör kurulu, baş editör, alan editörleri ve editör yardımcılardan oluşur. Sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Kurul, yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını, yazı tezden çıkarılmış ise metnin tezin herhangi bir bölümünün kopyası olup olmadığını kontrol eder. Ayrıca bu aşamada makalelerin intihal programı sonuçları değerlendirilir. Bu kontroller, dergide yayımlanacak makalelerin özgünlüğünün sağlanması amacıyla gerçekleştirilir. Editör kurulu yazıların derginin ilkelerine uygunluğunun ön değerlendirmesini de yapar. Bu kriterlere uygun olmayan yazılar kurul tarafından reddedilebilir veya düzeltme istenebilir. Ön değerlendirmesi olumlu sonuçlanan yazılar değerlendirilmek üzere yayın kuruluna iletilir. Yazıların editör kurulundan yayın kuruluna iletilme süresi en geç iki haftadır.

Yayın Kurulu: Yayın kurulu, editör kurulundan geçen makaleleri değerlendirir. Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları, derginin ilkelerini, amaç ve kapsamını esas alarak biçim ve içerik yönünden ayrıntılı bir şekilde inceler. Konu, yöntem, bilimsellik, biçim özellikleri ve yayın etiği açılarından onaylanan makaleler yayın kurulunun belirlediği hakemlere gönderilir. Dil kullanımı bakımından yeterince güçlü olmayan, bilimsel bakımdan kritik hatalar ihtiva eden, yayın ilkelerine uygun olmayan yazılar yayın kurulu tarafından reddedilir. Reddedilen yazılar, yazarlara yayın kurulu toplantısından sonra en geç iki hafta içinde kurul raporu ile birlikte bildirilir.

Hakem süreci: Yayın kurulundan geçen çalışmalar, incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilir. Dergide bilimsel çalışmaların nesnel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak adına kör hakemlik uygulanır. Hakemlerden yazar kimliği, yazarlardan da hakemlerin kimliği gizli tutulur. Hakemler makaleleri ulusal ve evrensel bilime katkı, etik ilkelere uygunluk, yazım ve imla, stil ve anlatım, literatür taraması, yöntem, bulgular ve sonuç bakımlarından değerlendirir. Hakem değerlendirdiği yazıyı onaylayabilir, revize edilmesini isteyebilir veya reddedebilir. Hakem değerlendirme süreci bir aydır. Hakem raporu tamamlandıktan sonra düzeltme istendiği takdirde yazardan iki hafta içinde gerekli düzeltmeleri yapıp yazıyı tekrar göndermesi istenir. Hakemin gerekli gördüğü durumlarda düzenleme yapıldıktan sonra tekrar hakem tarafından kontrol edilir.

Yazar, yayımlanamaz değerlendirmesinin yer aldığı hakem raporuna itiraz edebilir. Hakemin ileri sürdüğü ret gerekçelerinde gözden kaçırılan hususların ve hakem taleplerinin neden uygulanamaz olduğuna dair açıklamalara yer veren yazıyı dergi editörlüğüne gönderir. Bu durumda nihai karar Editör Kuruluna aittir.

Hakem Süreci Tamamlanan Makaleler: İki hakemin onayından geçen yazılar, yayımlanacak makaleler sırasına alınır. İki hakemden olumsuz rapor alan yazılar yayımlanmaz. Hakemlerden birinin olumsuz değerlendirmesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin de olumsuz sonuç ilettiği takdirde yazı yayın kurulu tarafından iade edilir. Hakemler makalelere düzeltme isteyebilir. Hakem raporları yazara iletilir ve makaleler raporlara uygun olarak düzenlendikten sonra yayımlanma aşamasına geçer. Hakem raporları 6 yıl süre ile saklanır. İlgili sayıda hakemlik yapmış isimler, derginin ilgili sayısında toplu olarak yer alır.

Yayın Hakları Devri: Derginin web adresi üzerinden gerek yazarların gerekse yayıncıların haklarının korunabilmesi için yazarın yasal izin belgesi vermesi gerekir. Yayımlanan yazıların telif hakkı Culture and Civilization Dergisine devredilmiş sayılır.

Yayım Süreci: Hakem süreci tamamlanan makalelerin dizgisi yapılır. DOI işlemleri tamamlandıktan sonra her makalenin kapak sayfasında DOI numarası, çalışmanın gönderim, kabul ve yayım tarihleri eklenerek çevrimiçi olarak <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil> web adresinde yayımlanır. Yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yasal izni olmadan başka bir yerde yayımlanamaz veya herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmesi suretiyle sadece alıntı yapılabilir.

GENEL KURALLAR

Başlık: En fazla 12 kelimedden oluşmalı, yazı karakteri bakımından kalın ve büyük harfler ile yazılmalı ve başlık sayfaya ortalanmalıdır. İkinci dildeki karşılığı ise başlığın hemen altında ilk harfleri büyük ve yine ortalanmış olarak yer almalıdır. Makale Türkçe olarak yazıldıysa ikinci dil İngilizce, İngilizce yazıldıysa ikinci dil Türkçe olmalıdır. Alt başlıklar herhangi bir numaralandırma yapılmadan kalın ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır.

Yazar Adı: Yazar adı, ikinci dildeki başlığın hemen altında sayfaya ortalanmış biçimde yer almalıdır. Yazara ait görev, unvan, kurum adresi, e posta adresi, ORCID numarası bilgileri, yazarın soyadına ilintilendirilmiş olan yıldız ile ilk sayfanın altında verilir.

Öz ve Anahtar Kelimeler: Yazar adından hemen sonra en az 150 en fazla 300 kelimedden oluşacak şekilde ve makalenin özünü sunacak tarzda hazırlanan öz yer alır. Öz 9,5 punto ve tek satır aralığı ile yazılır. Özün hemen altında beş anahtar kelime verilir. Öz ve anahtar kelimelerin ikinci dildeki karşılığı da bunu takip eder.

Makale Metni: Makale metni, MS Word dosyası olarak (.doc /.docx) Times New Roman yazı stili ile 10 puntoda ve tek satır aralığı kullanılarak hazırlanmalıdır. Transkripsiyon içeren çalışmalarda Oktay New Transkripsiyon yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir. Farklı fontlar kullanıldığı takdirde bu fontların makale ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir. Sayfa düzeninde uyulması gereken diğer kriterler şöyledir: Paragraf girintisi 1 cm, kenar boşlukları 2 cm (alt-üst-sağ-sol), sayfa boyutu 17 x 24 cm.

Makale metni 10.000 kelimeyi aşmamalıdır. Özlü yazılarda alıntı oranı %35'i geçmemelidir. Makale, yazının araştırma sorusunu, hipotezini, amacını ve yöntemini açıklayan giriş bölümü ile başlamalı, daha sonra alt başlıkları da içerebilen ve veri, gözlem, görüş, yorum, tartışmalardan oluşan gelişme bölümü ile devam etmeli ve yapılan çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirmesinin yapıldığı, önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile sonlandırılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Bire bir olan tüm alıntılar tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir. Dolaylı alıntılarda tırnak kullanılmasına gerek yoktur ancak alıntının sonunda mutlaka kaynak belirtilmelidir. Kaynak gösterilirken dipnot kullanılmamalıdır. Makale metinleri kaynakların metin içinde gösterildiği APA yöntemine göre hazırlanmalıdır. Derginin belirlediği yayım kurallarına göre metin içinde kaynaklar aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Tek yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Köprülü 2003: 145).

Çok yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Oğuz vd. 2018: 356).

Yazarın aynı yayımlanan birden fazla eserine atıf yapılacaksa (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

Aynı cümlede birden fazla kaynağa atıf yapılacaksa (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Görülme kaynağa atıf yapılacaksa (Aarne 1910, akt. Günay 1975: 20). Mümkün olduğunca bu yöntem kullanılmamalı, eserin orijinalinin görülmesine öncelik verilmelidir.

Sözlü kaynak kişiye atıf yapılacaksa (Adı Soyadı, Görüşme Tarihi / Yeri).

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa (2014: 12).

age., agm. kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Yayın tarihi belli olmayan eserlerde veya yazmalarda sadece yazar adı verilir.

Yazar adı belli olmayan eserlerde eserin ismi yazılmalıdır.

İnternet kaynakları web adresi ve erişim tarihi ile birlikte verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterimi haricinde, metnin ana konusu ile alakalı olarak belirtilmek istenen ek bilgiler dipnot ile verilebilir. Dipnotlar sayfanın sonunda yer alır. Dipnotlar 9 punto ve tek satır aralığı ile verilir.

Kaynakça: Kaynakça, makale metninin sonunda ve yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmış biçimde yer almalıdır. Kaynakça yazımı derginin yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Sadece metin içinde atıf yapılan eserlere yer verilmelidir.

Kaynakların sıralanmasında madde işaretleri kullanılmamalıdır.

Aynı yazara ait birden fazla atıf söz konusu ise sıralamada yayın tarihi esas alınmalıdır.

Aynı yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eserine atıf yapılmışsa kaynaklar a, b, c biçiminde kodlanarak sıralanmalıdır.

Derginin kaynakça yazım kuralları:

Kitap: Hikâye, roman, şiir, ders kitapları, bilimsel kitaplar kitap formatında yazılır	
Tek yazarlı kitaplar:	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Üç veya daha fazla yazarlı kitaplar:	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Editörlü kitaplar:	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Çeviri kitap:	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Editörlü kitapta kitap içi bölüm:	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayınlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Makale: Dergi makalesi, kitap içi bölüm, ansiklopedi maddesi, söyleşi, mektup, bildiri gibi kısa yapıt sayılabilecek yazılar makale formatında yazılır.	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Çeviri makale:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.
Elektronik ortamdaki metinler:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Ses ve görüntü kayıtları: Katkısı öne çıkarılacak olan kişi yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, besteci, şarkıcı olabilir.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.
Sözlü kaynak:	Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu), 1950 Narman doğumlu, halk ozanı. Görüşme tarihi: 17 Temmuz 2006.

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES

POLICIES & GUIDELINES

GENERAL PRINCIPLES:

Comparative Turkish Dialect and Literatures is an academic journal by Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialect and Literatures. First published in 2022, it is an international peer-reviewed journal published electronically. Publication languages are Turkish, English and Russian. It comes out twice a year as Spring and Fall issues (May and November). The articles are free to access online at <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>.

AIMS

The main aim of this journal is to publish the articles which have the qualifications listed below to be accessible at the national and international level;

1. Scientific publications which provide interdisciplinary studies on culture in connection with social, educational, science, and health sciences on the basis of the idea that culture contributes to the development and progress of civilization;
2. Scientific articles that are planned within the framework of culture, civilization, development, cultural heritage, cultural changes, cultural economy, and folklore and will contribute to the theoretical and methodological progress of the field;
3. Scientific publications that will contribute to the culture, economy, family, and work policies of the Republic of Turkey;
4. Scientific studies translated from a foreign language to follow the studies in the fields of international culture, civilization, development, cultural economy, cultural changes, cultural heritage;
5. Introductory articles and review articles in cultural studies that will contribute theoretically or methodologically to scientific disciplines.
6. The translations that are expected to contribute to the field.

SCOPE

Scientific articles provide an interdisciplinary basis for culture, civilization, development, change, cultural heritage, and cultural economy including research, analysis, and compilation of first Turkey and Turkish culture and civilization by employing scientific research theories and methods.

CONTENT

Originality: It is expected that the journal articles to be sent to the journal have originality in a way that will make a scientific contribution to their field and that these articles have not been previously published anywhere. The articles based on doctoral and graduate studies will be considered as original if they can contribute theoretically and methodologically to their respective fields.

Book review/ critique: Book reviews/critique written about the works that will both inspire the respective field studies and contribute to their theoretical and methodological development will be accepted.

Translated articles: Translated articles that can contribute to various subjects such as culture, civilization, development, cultural economy, folklore, cultural heritage, cultural change, cultural diversity, cultural expression and cultural and folklore approaches to protect and practice intercultural interaction will be published.

Compilation: Compilations of oral or written sources and oral history studies will be included.

ETHICAL PRINCIPLES

Publishing Ethics: Articles submitted to the journal are obliged to comply with national and international publication ethics. All responsibility related to publication ethics in this journal belongs to the author. All responsibility in articles that have two or more authors belongs to all of the authors. The views and opinions expressed in the papers and the scientific and legal obligation belong to the author/authors and do not reflect the views of the journal and the institution.

All new submissions to the journal are checked by ethical editors by using Turnitin or iThenticate programs in the cases of plagiarism to verify the originality and quality of the article.

Research Ethics: It is an obligation that the article must obtain the necessary written permission to include materials such as illustrations and tables that are owned by a third party.

Taking another person's ideas and reproduction of any artwork will always require to comply with copyright regulations.

Obtaining a Legal / Special Permit Certificate: Before starting the study, all kinds of research such as survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview methods that require data collection from participants and using humans and animals for experimental purposes require the written permission obtained by the Ethics Committee of the respective institution which is established for researches on humans and animals. It should also be declared that the study was carried out in accordance with the Law on Protection of Personal Data.

THE EVALUATION OF PAPERS

Submission Guidelines: To submit a paper to the journal, authors should register themselves using the following registration page <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>. Authors should guarantee that they do not send their articles for publication elsewhere.

Editorial Board: The editorial board consists of the chief editor, field editors, and assistant editors. Articles uploaded to the system are subject to preliminary evaluation by the editorial board. The committee detects whether the articles have been previously published elsewhere and if the article is the reproduction of the thesis, whether the text is a copy of any part of the thesis. In addition, in this process, the results of the plagiarism of the articles are checked with Turnitin and iThenticate. These controls are carried out in order to verify the originality of the articles to be published in the journal. The editorial board also makes a preliminary assessment of the compliance of the articles with the journal's publication principles. Manuscripts that do not meet these criteria may be rejected by the board or corrections may be requested. The articles whose preliminary evaluation is positive are forwarded to the editorial board for evaluation. The submission period of the articles from the editorial board to the broadcasting board takes two weeks at the latest.

Advisory Board: Advisory Board evaluates the articles accepted by the editors in the preliminary evaluation. They check for alignments between the form and content of the articles and the journal's stated principles, purpose, and scope. The articles approved in terms of subject, methodology, format features, and publication ethics are sent to the referees determined by the editorial board. Manuscripts that are not qualified enough in terms of language use, contain scientifically critical errors, and do not comply with publication principles are rejected by the editorial board. Rejected manuscripts are notified to the authors with the committee report within two weeks at the latest after the editorial board meeting.

Peer Review Process: Articles that pass pre-assessment of the Editorial Board are sent to two referees at least in order to evaluate. This journal uses a double-blind review, which means that both the reviewer and author identities are concealed from the reviewers, and vice versa, throughout the review process. To facilitate this, authors need to ensure that their manuscripts are prepared in a way that does not give away their identity. The referees evaluate the articles in terms of their contribution to national and universal science and compliance with ethical principles, spelling and writing rules, style and expression, literature review, method, findings, and results. Referees have the authority of evaluating, approving, and not publishing articles. The duration of evaluation by the referee takes one month. After completing the Referee Evaluation Report, referees will ask authors to revise articles, papers are sent back and authors make necessary corrections within two weeks. The reviewers have the right to check the new version of the articles after the corrections have been made.

Authors consider referee's criticisms, proposals, and revision requests. If there are issues with which authors disagree about referees' decisions, they have the right to object with their reasons. In this case, the final decision is always taken by the Editorial Board.

Decision: Manuscripts approved by two referees will be accepted for publication. Articles that receive a negative report from two referees will be declined. In case of a negative evaluation of one of the referees, the manuscript is sent to a third referee. If the third referee also reports a negative result, the article is rejected by the editorial board. Reviewers may request revisions to papers. Referee reports are delivered to the author and after the papers are revised in accordance with the reports, they go to the publishing stage. Referee reports are kept for 6

years. The names of referees in the relevant issue are included in the relevant issue of the journal collectively.

Transfer of Copyrights: In order to protect the rights of both authors and publishers, the author must give a legal permission document through the web address of the journal. The copyright of the published articles is supposed to be transferred to the Journal of Culture and Civilization.

Publication Process: The accepted articles are typed. After completing the DOI procedures, the DOI number on the cover page of each paper, the submission, acceptance, and publication dates of the study are added and published online at <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/cultandcivil/index>. All or part of the published articles cannot be published elsewhere or reproduced in any way without the legal permission of the publisher. Quotations can only be used by citing the source.

GENERAL WRITING RULES

Title: It should consist of no more than 12 words, be prepared in bold and capital letters at the center of the page. The title of second language should be added under the title of written language in capital letters and should be centered, as well. If the written language is Turkish, the second language should be English, if the written language is English, the second language should be Turkish. Subtitles should be written in bold without being numbered and the first letter of each word should be capitalized.

Author's Information: The author's information should be centered on the page just below the title in the second language. The author's position, title, institution address, e-mail address, ORCID number information are given at the bottom of the first page with an asterisk associated with the author's surname.

Abstract and Keywords: Following the author's information, 150-300 words abstracts must be added at the beginning of the paper. After the abstract, there should be five keywords appropriate to the content of the article. If the written language is Turkish, an English abstract and English title must be added or vice versa.

The Main Text: Authors should use Microsoft Word Program (.doc /.docx) while writing their papers. The main text should be prepared in Times New Roman, 12 font size, 1,5 line spacing. Authors are expected to use the Oktay New Transcription font for works involving transcription. If authors use different fonts, they must send the fonts with the article. Other guidelines for formatting are as follows: Paragraph indent 1 cm, margins 2 cm (bottom-top-right-left), page size 17 x 24 cm.

The article text should not exceed 10,000 words. The citation rate in concise articles should not exceed 35%. The article should start with the introduction section that explains the research question, hypothesis, purpose and method of the article, then continue with the development section, which may also include subtitles and consists of data, observations, opinions, comments, and discussions. It should end with the conclusion section.

Citation: All direct citations should be given in quotation marks and italics. There is no need to use quotation marks in indirect quotations, but it is required to give the source information in a parenthetical citation. Footnotes should not be used when citing the source. Article texts

should be prepared according to the APA format that follows the author-page method of in-text citation. According to the writing rules determined by the journal, the guidelines for references are as follows:

In-text citation for sources by one author (Köprülü 2003: 145).

In-text citations for sources by multiple authors (Oğuz et al. 2018: 356).

In-text citations for sources that are published by the same author in the same year (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

In-text citations for one more source in the same sentence (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Citing the indirect sources: (Aarne 1910, qtd. Günay 1975: 20). Whenever possible, take material from the original source, rather than citing an indirect source

Oral Source citation (Name Surname, Date / Place of Interview).

If the name of the cited author is given in the text: (2014: 12)

Abbreviations such as *abid. ag.* should not be used.

In works or manuscripts whose publication date is not known, only the author's name is given.

For works whose author name is not known, the name of the work should be written.

Internet resources should be given with the web address and date of access.

Footnote: Except for the reference, additional information about the main subject of the text can be given with footnotes. Footnotes are at the end of the page. Footnotes are given in 9 points and single line spacing.

Bibliography: The bibliography should be placed at the end of the article and in alphabetical order according to the surname of the author. The bibliography should be in accordance with the writing rules of the journal.

Only works cited in the text should be included.

Bullets should not be used to list the references

If there is more than one citation for the same author, the date of publication should be taken as a basis in the order of the list.

If more than one work of the same author published in the same year is cited, the references should be listed by coding as a, b, c.

Bibliography Rules and Guidelines :

Books: (It includes stories, novels, poems, textbooks, scientific boks)	
Books with one author	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Books with three or more authors	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Edited books	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Translated books	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Books chapter from a edited book	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayımlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Journal Article: (It include short works such as a journal article, a book chapter, an encyclopedia article, an interview and a letter)	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Translated Journal Article:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.

Web Sources:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Audiovisual Media: The person who made a significant contribution to work such as director, screenwriter, actor, writer, composer, singer. will be highlighted.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.